

United Nations
Nations Unies

International
Criminal Tribunal
for the Former
Yugoslavia

Tribunal Pénal
International pour
l'ex-Yougoslavie

Međunarodni
krivični sud za
bivšu Jugoslaviju

Konačni izveštaj koji je tužiocu podnela Komisija osnovana da razmotri kampanju bombardovanja NATO-a protiv Savezne Republike Jugoslavije

Outreach Programme

Churchillplein 1, 2517 JW The Hague. P.O. Box 13888, 2501 EW The Hague. Netherlands
Tel: +31 70 512 5493 Fax: +31 70 512 8953
Internet address: <http://www.un.org/icty/index-b.html>

Konačni izveštaj koji je tužiocu podnela Komisija osnovana da razmotri kampanju bombardovanja NATO-a protiv Savezne Republike Jugoslavije

Sadržaj

	<u>Pasusi</u>
I Osnovni podaci i mandat	1-4
II Kriterijumi razmatranja	5
III Program rada	6-13
IV Procena	14-89
A. Opšta pitanja	14-56
(i) Šteta po čovekovu okolinu	14-25
(ii) Korišćenje projektila s osiromašenim uranijumom	26
(iii) Korišćenje kasetnih bombi	27
(iv) Pravna pitanja vezana za izbor meta	28-32
(a) Pregled primenjivih pravnih propisa	28-29
(b) Veza između prava koje se odnosi na posezanje za silom i prava koje se odnosi na to kako se sila može upotrebiti	30-34
(c) Vojni cilj	35-47
(d) Princip proporcionalnosti	48-52
(v) Broj žrtava	53
(vi) Opšta ocena kampanje bombardovanja	54-56
B. Konkretni incidenti	57-89
(i) Napad na civilni putnički voz u Grdeličkoj klisuri, 12.4.1999.	58-62
(ii) Napad na konvoj u Đakovici, 14.4.1999.	63-70
(iii) Napad na RTS (Srpska radio i TV stanica) u Beogradu, 23.4.1999.	71-79
(iv) Napad na ambasadu Kine, 7.5.1999.	80-85
(v) Napad na selo Koriša, 13.5.1999.	86-89
V. Preporuke	90-91

I Osnovni podaci i mandat

1. Organizacija Severnotlantskog pakta (NATO) sprovela je kampanju bombardovanja protiv Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) od 24. marta 1999. do 9. juna 1999. Tokom tog perioda i od tada, tužilac je dobio brojne zahteve da istraži navode da su rukovodeće političke i vojne ličnosti iz zemalja članica NATO-a tokom bombardovanja počinile ozbiljna kršenja međunarodnog humanitarnog prava, kao i da pripremi optužnice u skladu sa članom 18(1) i (4) Statuta.
2. Kritika NATO-ove kampanje bombardovanja uključivala je navode različite težine: a) da su, pošto je posezanje za silom nelegalno, sva dejstva NATO-a nelegalna, i b) da su snage NATO-a namerno napadale mete civilne infrastrukture (i da su takvi napadi protivzakoniti), da su namerno ili bezobzirno napadale civilno stanovništvo i da su namerno ili bezobzirno izazvale prekomerne civilne žrtve, ne obazirući se na pravilo proporcionalnosti, pokušavajući da vode rat “bez ijedne žrtve” za svoju stranu. Navodi u vezi sa ratom “bez ijedne žrtve” sadrže, na primer, tvrdnje da su vazduhoplovne snage NATO-a dejstvovala na visinama koje su im omogućavale da izbegnu napad jugoslovenske odbrane i da, stoga, nisu mogle jasno da razlikuju vojne od civilnih objekata na zemlji. Određeni navodi su išli toliko daleko da su optuživali NATO za zločine protiv čovečnosti i genocid.
3. Član 18 Statuta Međunarodnog suda predviđa sledeće:

“Tužilac pokreće istragu *ex-officio* ili na osnovu informacija iz bilo kog izvora, naročito vlada, tela Ujedinjenih nacija, međuvladinih organizacija i ne-vladinih organizacija. Tužilac ocenjuje primljene ili prikupljene informacije i odlučuje da li ima dovoljno osnova da nastavi rad.”

Na dan 14. maja 1999, tadašnji tužilac je osnovao jednu Komisiju da proceni navode i priložene materijale i da dâ mišljenje tužiocu i zameniku tužioca o tome da li ima ili nema dovoljne osnove da se nastavi sa istragom nekih ili svih navoda ili drugih događaja vezanih za bombardovanje NATO-a.

4. Tokom svog rada, Komisija nije detaljno obradila pitanje osnovne legalnosti korišćenja sile od strane država članica NATO-a prema SRJ jer, ukoliko je ova aktivnost nelegalna, ona može predstavljati zločin protiv mira, a MKSJ nema jurisdikciju nad ovom povredom prava (videti, međutim, pasuse 30 – 34 koji slede). Napominje se da se legitimnost posezanja za silom od strane NATO-a razmatra pred Međunarodnim sudom pravde u predmetu koji je SRJ pokrenula protiv raznih država članica NATO-a.

II Kriterijumi razmatranja

5. Tokom svojih razmatranja, Komisija je na aktivnosti NATO-a primenila iste kriterijume koje je Kancelarija tužioca (OTP) primenjivala na aktivnosti drugih aktera na teritoriji bivše Jugoslavije. Komisija je posebnu pažnju posvetila sledećim pitanjima:

- a) da li su zabrane koje se navode dovoljno utemeljene kao kršenja međunarodnog humanitarnog prava da bi predstavljale osnovu za krivični postupak i da li primena prava na ove konkretne činjenice navodi na zaključak da je možda došlo do kršenja ovih zabrana, i
- b) posle razrade procene podataka od strane Komisije, da li podaci imaju kredibilitet i da li ukazuju na to da su, tokom NATO-ove kampanje bombardovanja, pojedinci možda počinili zločine koji spadaju u nadležnost Međunarodnog suda.

Ovo poslednje pitanje odražava raniji pristup u odnosu na član 18(1) Statuta koji je tužilac zauzeo kada je realizovao svoje pravo da istražuje navode zločina koje su počinile srpske snage na Kosovu (*Request by the Prosecutor, Pursuant to Rule 7bis (B) that the President Notify the Security Council That the Federal Republic of Yugoslavia Has Failed to Comply with Its Obligations Under Article 29, dated 1 February 1999*) /*Zahtev tužioca, u skladu sa pravilom 7 bis) (B) da predsednik obavesti Savet bezbednosti da Savezna Republika Jugoslavija nije ispunila svoje obaveze na osnovu člana 29, od 1. februara 1999.*). Kriterijumi provere koje je tužilac tamo primenio su kriterijumi “pouzdatih dokaza koji ukazuju na to da su na Kosovu možda počinjeni zločini koji spadaju u nadležnost Međunarodnog suda”. Kriterijumi su razrađeni da bi se objasnilo u kojoj situaciji bi tužilac, u cilju utvrđivanja nadležnosti, smatrao da postoji pravni osnov za pokretanje istrage. (Shodno tome, moglo bi se smatrati da je svaka eventualna istraga koja ne bi zadovoljila te kriterijume proizvoljna i hirivita, odnosno da ne potpada pod mandat tužioca). Ovako formulisani kriterijumi predstavljaju minimalni uslov za eventualno pokretanje istrage. Tužilac može, na osnovu svog diskrecionog prava, tražiti da bude zadovoljeno više uslova pre donošenja potvrdnog zaključka o postojanju dovoljnih osnova za nastavljaj istrage na osnovu člana 18(1). (U stvari, u odnosu na situaciju na terenu na Kosovu, tužilac je raspolagao velikim brojem dokaza koji su ukazivali na to da su srpske snage počinile strahote širokih razmera.) U praksi, pre nego što donese odluku da otvori istragu po bilo kom predmetu, tužilac će uzeti u obzir i određeni broj drugih faktora koji se odnose na mogućnost pribavljanja dokaza dovoljnih da dokažu da je određena osoba počinila zločin i da zasluđu da bude krivično gonjena pred ovim međunarodnim forumom.

III Program rada

6. Komisija je razmotrila sledeće:

- a) dokumente koje su Kancelariji tužioca dostavile osobe ili grupe koje su htele da Kancelarija tužioca započne istragu protiv vodećih ličnosti iz država članica NATO-a,
- b) javna dokumenta koja su na uvid stavili NATO, Ministarstvo odbrane SAD i Britansko ministarstvo odbrane,

- c) dokumenta koje je SRJ podnela Međunarodnom sudu pravde, veliki broj drugih dokumenata iz SRJ, kao i dva toma zbornika Ministarstva inostranih poslova SRJ pod nazivom *Zločini NATO-a u Jugoslaviji (Bela knjiga)*,
  - d) razna dokumenta koje je podneo Human Rights Watch, uključujući pismo upućeno Generalnom sekretaru NATO-a tokom kampanje bombardovanja, referat *NATO's Use of Cluster Munitions /Korišćenje kasetne municije od strane NATO-a/* i izveštaj *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign /Pogibije civila tokom vazdušnih dejstava NATO-a/*,
  - e) studiju UNEP-a: *The Kosovo Conflict: Consequence for the Environment and Human settlements /Sukob na Kosovu: Posledice po čovekovu okolinu i ljudska naselja/*,
  - f) dokumenta koja je dostavila Ruska parlamentarna komisija,
  - g) dve studije Gerharda Wenz-a, državljanina Nemačke, jednu koja se odnosi na bombardovanje voza u Grdeličkoj klisuri i drugu koja se odnosi na bombardovanje izbegličkog konvoja u Đakovici;
  - h) razne novinske izveštaje i pravne tekstove kako su ih članovi komisije dobijali,
  - i) odgovor na pismo koje sadrži određeni broj pitanja koje je Kancelarija tužioca postavila NATO-u, i
  - j) izveštaj Amnesty International-a pod nazivom *"Collateral Damage" or Unlawful Killings? Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force /"Indirektna šteta" ili bespravna ubistva? Kršenja ratnog prava od strane NATO-a tokom operacije "Savezničke snage"*.
7. Treba napomenuti da Komisija nije putovala u SRJ i da nije tražila informacije od SRJ preko zvaničnih kanala, pošto takvi kanali nisu postojali u periodu kada je vršeno ovo razmatranje. Najveći broj materijala koje je Komisija razmotrila bili su javno dostupni. Komisija se isključivo oslanjala na dokumenta. SRJ je tužiocu dostavila veliku količinu materijala vezanih za određene incidente. U pokušaju da se proceni šta se dogodilo na terenu, Komisija se oslanjala na izveštaj Human Rights Watch-a /HRW/ pod nazivom *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign /Pogibije civila tokom vazdušnih dejstava NATO-a/* i na dokumentovane izjave u tomovima Ministarstva inostranih poslova SRJ pod nazivom *"Zločini NATO-a u Jugoslaviji"*. Komisija se takođe u znatnoj meri oslanjala na izjave za štampu NATO-a i na studije koje je pripremio g. Ekkehard Wenz. Raspoložive informacije su bile dovoljne za pripremu preliminarne procene o incidentima u kojima su poginuli ili su povređeni civili. Bilo je vrlo teško doći do informacija o napadima na objekte u kojima nije bilo poginulih ili povređenih civila, pa je dobijeno veoma malo korisnih podataka.
8. Kako bi pomogao u pripremi privremenog izveštaja, jedan član tima za vojnu analizu pregledao je dokumenta kojima je u tom trenutku raspolagala Kancelarija tužioca, odnosno sva dokumenta pomenuta u paragrafu 6 gore, izuzev tomova SRJ pod nazivom *"Zločini NATO-a u Jugoslaviji"*, izveštaja HRW-a o civilima poginulim tokom vazdušnih dejstava NATO-a, studije gospodina Wenz-a, odgovora NATO-a na pismo koje je Kancelarija tužioca uputila NATO-u i izveštaja Amnesty International-a. Analitičar je pripremio sledeće: a) spisak najznačajnijih incidenata, b) spisak napadnutih naseljenih mesta, c) spisak napadnutih civilnih objekata, d) spisak napadnutih kulturnih objekata, e) spisak napadnutih energetske objekata, f) spisak objekata čije je uništenje moglo znatno uticati na čovekovu okolinu, i g) spisak napadnutih komunikacionih objekata. Veoma malo informacija je bilo dostupno u vezi sa ciljevima na spisku od (b) do (g).
9. Komisija je pregledala gorepomenute spiskove i zatražila da se pripremi dosije koji bi obuhvatio sve raspoložive podatke o konkretnim incidentima i o određenim kategorijama

ciljeva. (Trebalo napomenuti da primena termina "cilj" ili "napad" u ovom izveštaju ne znači da je u svakom od ovih slučajeva NATO namerno udario upravo po tom objektu. Ovi termini su korisni pojmovi za označavanje incidenata u kojima su, kako se navodi, tokom kampanje bombardovanja oštećene određene lokacije).

Najvažniji incidenti i kategorije ciljeva su sledeći:

- a) napad na civilni putnički voz u Grdeličkoj klisuri 12.04.1999. – ubijeno je 10 ili više civila, 15 ili više je povredeno.
  - b) napad na konvoj u Đakovici – 14.04.1999. – 70-75 civila je ubijeno, 100 ili više je povredeno,
  - c) napad na Surdulicu, 27.04.1999. – 11 civila je ubijeno, 100 ili više povredeno,
  - d) napad na Čupriju – 8.04.1999. – ubijen 1 civil, 5 povredeno,
  - e) napad na Medicinski institut Čigota – 8.04.1999. – poginulo 3 civila,
  - f) napad na hotele "Bačište" i "Putnik" – 13.04.1999. – poginuo 1 civil,
  - g) napadi na petrohemijski kombinat i fabriku đubriva u Pančevu – 15.04.1999 i 18.04.1999 – nema izveštaja o civilnim žrtvama,
  - h) napad na fabriku duvana u Nišu – 18.04.1999. – nema izveštaja o civilnim žrtvama,
  - i) napad na izbeglički logor u Đakovici – 21.04.1999. – 5 civila poginulo, 16-19 povredeno,
  - j) napad na autobus u Lužanima – 1.05.1999. – poginulo 39 civila,
  - k) napad na autobus u Peći – 3.05.1999. – poginulo 17 civila, 44 povredeno,
  - l) napad u selu Koriša - 13.05.1999. - poginulo 48-87 civila,
  - m) napad na beogradsku radio i TV stanicu - 23.04.1999. - poginulo 16 civila,
  - n) napad na Ambasadu NR Kine u Beogradu - 7.05.1999.- poginula 3 civila, 15 je povredeno,
  - o) napad na centar grada i na bolnicu u Nišu - 7.05.1999. - poginulo 13 civila, 60 je povredeno,
  - p) napad na zatvor u Istoku - 21.05.1999. - poginulo najmanje 19 civila,
  - q) napad na bolnicu u Beogradu - 20.05.1999. - poginula 3 civila, nekoliko povredjenih,
  - r) napad na sanatorijum u Surdulici - 30.05.1999. - 23 poginulih, veliki broj povredjenih,
  - s) napad na konvoj novinara na putu Prizren-Brezovica - 31.05.1999. - poginuo jedan civil, 3 je povredeno,
  - t) napad na beogradsku toplanu - 4.04.1999. - poginula jedna osoba,
  - u) napadi na trgovinske i industrijske ciljeve.
10. Na dan 23. jula 1999. svaki član Komisije dobio je dosije u kojem se nalazio po primerak svog raspoloživog materijala. Članovi Komisije su se upoznali s materijalom iz dosijea.
11. Pored razmatranja činjeničnih podataka, Komisija je sakupila i pravne materijale i razmotrila sva relevantna pravna pitanja, uključujući legalnost upotrebe projektila sa osiromašenim uranijumom, legalnost upotrebe kasetne municije, da li je bombardovanje imalo protivzakonite štetne posledice na čovekovu okolinu i pravna pitanja vezana za izbor ciljeva.
12. Na osnovu analize raspoloživog pravnog i činjeničnog materijala, Komisija je pripremila privremeni izveštaj koji je tužiocu predat 6. decembra 1999. Po uputstvu tužioca, Komisija

je nakon toga ažurirala spisak incidenata i pripremila spisak opštih pitanja vezanih za određene incidente. Pismo sa priloženim upitnikom i spiskom incidenata poslato je NATO-u 8. februara 2000. Uopšteni odgovor je stigao 10. maja 2000.

13. Komisija nije mogla da analizira svaku pojedinačnu bombu u NATO-ovoj kampanji bombardovanja, a to i nije bio njen zadatak. Međutim, Komisija je s izuzetnom pažnjom pregledala javne informacije vezane za više incidenata, uključujući sve dobro poznate incidente. Komisija se takođe potrudila, a u tom smislu je postavila i pitanja NATO-u, da razmotri sve druge incidente u kojima su prema navodima poginula tri ili više civila.

Tokom svog rada, Komisija se prvenstveno usredsredila na incidente u kojima se tvrdi da je bilo, ili je potvrđeno da je bilo, civilnih žrtava. Komisija je detaljno razmotrila određene ključne incidente radi pripreme svog privremenog izvještaja. Među ovim ključnim incidentima bilo je 10 incidenata u kojima je ubijeno 10 ili više civila. Human Rights Watch je svojim radom otkrio 12 incidenata u kojima je poginulo 10 ili više civila - sve incidente koje je identifikovala Komisija, kao i dva dodatna incidenta: a) napad na kasarnu "Deligrad" u Aleksincu, 5.05.1999, u kojem je poginulo 10, a ranjeno 30 civila (bomba koja je bila namenjena kasarni je promašila), i b) napad na kasarnu u Novom Pazaru 31. 05. 1999. u kojem je poginulo 11, a ranjeno 23 civila (pet od šest projektila je pogodilo cilj, a jedan je promašio). Mogućnosti Komisije da razmotri incidente za koje se navodi da je u njima poginulo tri ili manje civila bile su ograničene usled nedostatka pouzdanih informacija.

IV Ocena

A. Opšta pitanja

(i) Šteta po čovekovu okolinu

14. Kampanja bombardovanja NATO-a izazvala je određenu štetu po čovekovu okolinu. Na primer, kaže se da su napadi na industrijska postrojenja, kao što su hemijski pogoni i naftni kompleksi, doveli do ispuštanja zagađivača, mada se još uvek ne zna u kojim razmerama. Osnovne pravne odredbe primenjive na zaštitu čovekove okoline u ratnom sukobu sadržane su u članu 35(3) Dodatnog protokola I, u kojem se iznosi da "je zabranjeno primenjivati metode ili sredstva ratovanja koja imaju za cilj ili od kojih se može očekivati da izazovu široku, dugoročnu i ozbiljnu štetu po čovekovu okolinu" i član 55 u kojem se iznosi:

1. Tokom ratnog sukoba, vodiće se računa o tome da se prirodna sredina zaštititi od široke, dugoročne i ozbiljne štete. Ova zaštita uključuje zabranu primene metoda ili sredstava ratovanja koji imaju za cilj ili se pretpostavlja da mogu izazvati takvu štetu po prirodnu okolinu da time ugroze zdravlje ili opstanak stanovništva.

2. Zabranjeni su napadi na prirodnu sredinu u cilju odmazde.

15. Ni SAD ni Francuska nisu ratifikovale Dodatni protokol I. I pored toga, član 55 može da odražava aktuelno običajno pravo (videti, međutim, 1996 Advisory Opinion on the *Legality of Nuclear weapons* /Savetodavno mišljenje iz 1966. o *Legalnosti nuklearnog naoružanja*, u kojem Međunarodni sud pravde izgleda navodi da to nije tako (*ICJ Rep.* (1966.), 242, para. 31). U svakom slučaju, članovi 35(3) i 55 postavljaju vrlo visoke kriterijume primenljivosti. Uslovi za njihovu primenu su izuzetno strogi, a okvir njihove primene i sadržaj neprecizni. Na primer, opšta je pretpostavka da članovi 35(3) i 55 pokrivaju jedino veoma značajnu štetu. Pridevi "široka, dugoročna i ozbiljna" koji se upotrebljavaju u

Dodatnom protokolu I povezani su rečju “i”, što znači da se ovde radi o trostrukom, kumulativnom standardu koji treba da bude ispunjen.

Shodno tome, čini se da je na temelju ovih odredbi izuzetno teško izgraditi *prima facie* predmet, čak i ako se pretpostavi da su one primenljive. Na primer, smatra se da bi pojam “dugoročne” štete iz Protokola I morao biti meren godinama, a ne mesecima i da, kao takva, obična šteta na bojnopolju kao ona izazvana u Francuskoj tokom Prvog svetskog rata, ne bi bila obuhvaćena.

Velike teškoće oko dolaženja do procene da li šteta po okolinu prevazilazi minimalni uslov iz Dodatnog protokola I izazvala je kritike ekologa. Time se delimično mogu objasniti nesuglasice oko toga da li je šteta izazvana izlivima nafte i požarima u Zalivskom ratu 1990/91. tehnički prevazišla minimalne uslova iz Dodatnog protokola I.

Mišljenje Komisije je da bi postojale slične poteškoće u primeni Dodatnog protokola I na sadašnje činjenice, čak i kad bi pouzdane ekološke procene navele na osnovanu zabrinutost u pogledu uticaja bombardovanja NATO-a. Shodno tome, najbolje je ove posledice razmatrati sa stanovišta temeljnih principa prava oružanog sukoba, kao što su nužnost i proporcionalnost.

16. Zaključci Radne grupe za Balkan /the Balkan Task Force (BTF/ koju je formirao UNEP radi razmatranja situacije na Kosovu su sledeći:

“Naši zaključci ukazuju na to da sukob na Kosovu nije izazvao ekološku katastrofu koja bi uticala na region Balkana u celini.

Međutim, zagađenost otkrivena na nekim lokacijama ozbiljna je i predstavlja opasnost po ljudsko zdravlje.

Radna grupa za Balkan uspela je da identifikuje ekološka “krizna žarišta”, i to Pančevo, Kragujevac, Novi Sad i Bor, gde je nužno neodložno delovanje, kao i dalje praćenje i analiza. Na svim ovim mestima, kao posledica sukoba na Kosovu, utvrđena je ekološka zagađenost.

Jasno je da deo utvrđene zagađenosti na nekim mestima prethodi sukobu na Kosovu, a ima dokaza i o dugoročnim propustima u obradi i skladištenju štetnog otpada.

Ukoliko želimo da izbegnemo nanošenje dalje štete ljudskom zdravlju i okolini, identifikovani problemi se moraju hitno rešavati, bez obzira na to šta ih je prouzrokovalo”.

17. Kancelariji tužioca bilo je teško proceniti razmeru ekološke štete na Kosovu zbog nedostatka alternativnih i potvrđenih izvora u vezi sa nivoom ekološkog zagađenja izazvanog kampanjom bombardovanja NATO-a. Štaviše, pošto se ova kampanja odvijala pre samo godinu dana, veoma je verovatno da studija UNEP-a možda i nije pouzdan indikator dugoročnih ekoloških posledica bombardovanja NATO-a, pošto možda još uvek nije moguće dati precizne procene u vezi sa dugoročnim posledicama zagađenja. Na osnovu informacija kojima trenutno raspolaže, mišljenje Komisije je da ekološka šteta proizvedena tokom bombardovanja NATO-a ne doseže prag zahteva iz Dodatnog protokola I. Pored toga, Izveštaj UNEP-a ukazuje i na to da se veliki deo vidljive ekološke zagađenosti ne može nedvosmisleno pripisati bombardovanju NATO-a.

18. Navodne posledice bombardovanja NATO-a po životnu sredinu u mnogim slučajevima proistekle su iz gađanja legitimnih vojnih ciljeva od strane NATO-a koji su u skladu sa članom 52 Dodatnog protokola I, kao što su skladišta goriva, industrije od ključnog značaja za vođenje rata i za proizvodnju zaliha i materijala vojne prirode, fabrike ili postrojenja i proizvodni centri od suštinskog značaja za vođenje rata. Čak i kada se gađaju očigledno legitimni vojni ciljevi, treba izbegavati prekomernu dugoročnu štetu po ekonomsku infrastrukturu i prirodnu sredinu s pratećim negativnim posledicama na civilno stanovništvo. Štaviše, vojne ciljeve ne treba gađati ako postoji verovatnoća da će napad izazvati indirektnu štetu po životnu sredinu koja bi bila prekomerna u odnosu na direktnu vojnu prednost koja se očekuje od napada (A.P.V. Rogers, "Zero Casualty Warfare"/Vodenje rata bez ijedne žrtve/, *IRRC*, mart 2000, vol. 82, str. 177-8).
19. Teško je proceniti relativne vrednosti koje se mogu pripisati ostvarenoj vojnoj prednosti i šteti pričinjenoj prirodnoj sredini, a primenu principa proporcionalnosti je lakše izraziti nego primeniti u praksi. Pri primeni ovog principa, nužno je proceniti važnost ciljeva u odnosu na očekivanu indirektnu štetu: ukoliko je cilj dovoljno bitan, može se opravdavati veći stepen rizika po okolinu.
20. U Zalivskom ratu, negativni efekti vazdušne kampanje saveznika po civilnu infrastrukturu izazvali su zabrinutost nekih eksperata u vezi sa pojmom "vojnog cilja". To je navelo neke stručnjake da iznesu tvrdnju da, tamo gde je pretpostavljeni uticaj neprijateljstava na civilnu infrastrukturu (i, shodno tome, na civilno stanovništvo) veoma ozbiljan, vojna prednost ostvarena uništavanjem vojnog cilja mora biti odlučujuća (videti niže, stavovi 40-41). Po mišljenju Komisije, slična razmatranja su opravdana tamo gde, umesto toga, ozbiljna pretnja civilnoj infrastrukturi proističe iz prekomerne štete koju neprijateljstva nanose životnoj sredini. Kritično pitanje je koju vrstu štete po životnu sredinu možemo smatrati prevelikom. Nažalost, uobičajeno pravilo proporcionalnosti ne daje nikakve smernice u tom smislu.
21. Vojni značaj cilja mora se razmotriti u odnosu na uslove koji preovladavaju u datom trenutku. Ukoliko se može odabrati oružje ili metod napada, komandant treba da izabere one koji će najverovatnije izbeći, ili bar umanjiti, indirektnu štetu. Međutim, on pri tome ima pravo da uzme u obzir takve faktore kao što su zalihe različitog oružja i verovatne buduće potrebe, pravovremenost napada i rizike po sopstvene snage (A.P.V. Rogers, *ibid*, na str. 178). Operativna realnost prihvaćena je u Statutu Međunarodnog krivičnog suda, što je merodavni indikator razvoja običajnog međunarodnog prava po ovom pitanju. U tom smislu, član 8(b)(iv) nanošenje indirektno štete po životnu sredinu smatra povredom prava samo onda ako se napad izvede namerno, uz svest da će izazvati široko rasprostranjenu, dugoročnu i ozbiljnu štetu po životnu sredinu koja će nedvosmisleno biti prekomerna u odnosu na konkretnu i direktnu opštu vojnu prednost koja se očekuje. Upotreba reči "nedvosmisleno" jamči da krivična odgovornost sledi samo u slučajevima kada je prekomernost indirektno štete očigledna.
22. Sve ovo zajedno ukazuje na to da, ukoliko treba da zadovolje uslov proporcionalnosti, napadi na vojne ciljeve za koje se zna ili za koje se razumno može pretpostaviti da će izazvati tešku štetu po čovekovu okolinu, moraju proizvesti veoma značajnu vojnu prednost da bi se smatrali legitimnim. U najmanju ruku, aktivnosti koje dovedu do masovnog razaranja životne sredine, naročito tamo gde ne služe jasnoj i značajnoj vojnoj svrsi, mogu se dovesti u pitanje. Gađanje srpske petrohemijske industrije od strane NATO-a moglo je imati sasvim jasnu i značajnu svrhu.
23. Navedena razmatranja takode nagoveštavaju da bi kod komandanta nužna svest o *mens rea* bila stvarno ili pretpostavljeno saznanje o ozbiljnim posledicama vojnog napada po životnu sredinu. To je standard koji bi bilo teško uvesti u svrhe krivičnog postupka i koji možda

predstavlja nedovoljnu osnovu za pokretanje krivičnog postupka protiv komandanata koji su naneli štetu životnoj sredini u (pogrešnom) uverenju da je takvo ponašanje nužno uslovljeno vojnim potrebama. (Na primer, u predmetu *Hostages /Taoci/* pred Nirnberškim vojnim sudom, nemački general Rendulic oslobođen je optužbe za bezobzirno uništavanje po osnovu činjenice da Rendulic nije počinio krivično delo, iako je možda pogrešno verovao da postoji vojna nužnost za široko rasprostranjeno uništavanje životne sredine primenom politike “spaljene zemlje” u Norveškoj provinciji Finnmark (11 *Trials of War Criminals /Sudjenja ratnim zločincima/*, (1950.), 1296)). Pored toga, pojam “prekomernog” uništavanja životne sredine je neprecizan i stvarne posledice kampanje bombardovanja NATO-a po životnu sredinu, kako sada tako i na duži rok, u ovom momentu predstavljaju nepoznanicu i teško ih je izmeriti.

24. Da bi se takva pitanja u potpunosti procenila, bilo bi nužno znati u kojoj meri je NATO bio upoznat s prirodom srpskih vojno-industrijskih ciljeva (stoga, i verovatnoćom štete po životnu sredinu koja proističe iz njihovog razaranja), u kojoj meri je NATO razumno mogao da predvidi takvu štetu po životnu sredinu (na primer, da li je NATO razumno mogao da očekuje da će otrovne hemikalije koje su bombardovanjem navodno ispuštene u okolinu biti uskladištene pored vojnog cilja?) i da li je NATO u razumnoj meri mogao da upotrebi druga (i po okolinu manje štetna) sredstva radi postizanja svog vojnog cilja onesposobljavanja srpske vojno-industrijske infrastrukture.

25. Stoga je mišljenje Komisije, zasnovano na informacijama koje su joj tada bile dostupne, da Kancelarija tužioca ne treba da započinje istragu u vezi sa indirektnom štetom po životnu sredinu izazvanu kampanjom bombardovanja NATO-a.

(ii) Upotreba projektila sa osiromašenim uranijumom

26. Postoje dokazi o upotrebi projektila sa osiromašenim uranijumom (OU), koje su koristili avioni NATO-a tokom kampanje bombardovanja. Nema posebnog sporazuma koji zabranjuje upotrebu OU projektila. U toku je naučna debata i izražava se zabrinutost u vezi sa uticajem primene takvih projektila, te je moguće da se u budućnosti postigne konsenzus u međunarodnim pravnim krugovima da upotreba takvih projektila krši opšte principe prava o upotrebi oružja u oružanim sukobima. U ovom trenutku takav konsenzus ne postoji. Štaviše, čak i u slučaju nuklearnih bojnih glava i drugog oružja za masovno uništavanje – onog za koje se svuda smatra da ima najpogubnije ekološke posledice – teško je pronaći argumentaciju da je zabrana njihove upotrebe u svim slučajevima apsolutna. (*Legality of Nuclear Weapons /Legalitet nuklearnog naoružanja/*, ICJ Rep.(1966.), 242). Imajući u vidu nesigurno stanje u razvoju pravnih standarda koji se odnose na ovu oblast, treba podvući da upotreba osiromašenog uranijuma ili drugih potencijalno štetnih materija bilo koje od suprotstavljenih strana u sukobima na teritoriji bivše Jugoslavije od 1991. nije predstavljala osnovu nijedne optužbe koju je izneo tužilac. Ima se u vidu da su temeljni principi prava o oružanim sukobima, kao što je proporcionalnost, primenljivi i u ovom kontekstu. Međutim, mišljenje je Komisije da se gore iznesena analiza (pasusi 14-25) vezana za štetu po životnu sredinu, može primeniti, *mutatis mutandis*, i na NATO-ovo korišćenje projektila sa osiromašenim uranijumom. Stoga, na osnovu informacija kojima raspolaže u ovom trenutku, Komisija smatra da Kancelarija tužioca ne treba da započinje istragu oko NATO-ove upotrebe projektila s osiromašenim uranijumom.

(iii) Upotreba kasetnih bombi

27. Tokom kampanje bombardovanja, snage NATO-a su koristile kasetne bombe. U sporazumima ne postoji posebna odredba koja zabranjuje ili ograničava upotrebu kasetnih bombi, mada se, naravno, kasetne bombe moraju upotrebljavati u skladu s opštim principima koji se odnose na upotrebu svog naoružanja. Human Rights Watch je osudio

upotrebu kasetnih bombi, navodeći da veliki procenat neeksplozivnih, odnosno neispravne podmunicije (bombi malog kalibra) koja se nalazi unutar kasetne bombe, pretvaraju ovu podmuniciju u protivpešadijske mine, koje su, kako tvrdi, sada zabranjene po običajnom međunarodnom pravu. Diskutabilno je da li su protivpešadijske mine zabranjene po sadašnjem običajnom pravu, mada postoji izražen trend u tom pravcu. Međutim, nema opšteg pravnog konsenzusa da su, pravno gledano, kasetne bombe izjednačene sa protivpešadijskim minama. Treba napomenuti da je upotreba kasetnih bombi bila na određeni način pokrenuta u Odluci Pretresnog veća I od 8. marta 1996, povodom rasprave na osnovu pravila 61 u predmetu *Martić*. U toj odluci, Veće je tvrdilo da nema formalnih odredbi koje zabranjuju upotrebu kasetnih bombi kao takvih (pasus 18 odluke) ali je smatralo da u konkretnom slučaju, upotreba rakete "Orkan" sa kasetnom bojevom glavom predstavlja dokaz namere optuženog da namerno napadne civilno stanovništvo jer je raketa bila neprecizna, pogodila je područje koje u blizini nema vojne ciljeve, upotrebljena je kao protivpešadijsko oružje ispaljeno na grad Zagreb i optuženi je pokazao da je nameravao da napadne grad Zagreb kao takav (pasusi 23-31 odluke). Veće je zaključilo da "upotreba rakete 'Orkan' u ovom slučaju nije bila namenjena za gađanje vojnih ciljeva, već za terorisanje civilnog stanovništva Zagreba" (pasus 31 odluke). Nema indikacija da je NATO na ovaj način upotrebljavao kasetne bombe. Na osnovu informacija kojima sada raspolaže, Komisija je mišljenja da Kancelarija tužioca ne treba da započinje istragu u NATO-ovoj upotrebi kasetnih bombi kao takvih.

(iv) Pravna pitanja vezana za izbor meta

a) Pregled primenljivih pravnih propisa

28. Ukratko, tokom borbe, vojni komandanti su obavezni: a) da svoja dejstva usmeravaju na vojne ciljeve, i b) da, prilikom usmeravanja svojih dejstava na vojne ciljeve, obezbede da civilni gubici i šteta naneta civilnoj imovini ne budu nesrazmerni očekivanoj konkretnoj i direktnoj vojnoj prednosti. Napadi koji nisu usmereni protiv vojnih ciljeva (naročito napadi upereni protiv civilnog stanovništva) i napadi koji izazivaju nesrazmerne civilne žrtve ili štetu nanetu civilnoj imovini mogu predstavljati *actus reus* u vidu krivičnog dela nezakonitog napada na osnovu člana 3 Statuta MKSJ. *Mens rea* za krivično delo je namera ili bezobzirnost, a ne obična nepažnja. Pri utvrđivanju da li je ili nije postojala *mens rea*, treba imati na umu da komandanti koji se odlučuju na napad imaju sledeće obaveze:

- a) da učine sve što je praktično moguće da potvrde da su ciljevi koji se napadaju, vojni ciljevi,
- b) da preduzmu sve primenljive mere predostrožnosti pri izboru načina i sredstava ratovanja, u cilju izbegavanja ili bar svodenja na minimum indirektnih civilnih žrtava ili štete nanete civilnoj imovini, i
- c) da se uzdrže od izvođenja napada za koje se može očekivati da će izazvati nesrazmerne civilne žrtve ili štetu nanetu civilnoj imovini.

29. Jedan od principa na kojima se zasniva međunarodno humanitarno pravo je princip razlučivanja, koji obavezuje vojne komandante da prave razliku između vojnih ciljeva i civilnih lica ili objekata. Praktična primena ovog principa faktički je sadržana u članu 57 Dodatnog protokola, koji, delimično, obavezuje one koji planiraju napad ili odlučuju o njemu da "učine sve što je moguće da potvrde da ciljevi koji se napadaju nisu ni civili ni civilni objekti". Obaveza da se učini sve što je moguće je velika, ali nije apsolutna. Vojni komandant mora uspostaviti efikasan obaveštajni sistem prikupljanja i procene podataka vezanih za potencijalne ciljeve. Komandant takode mora uputiti svoje snage da koriste dostupna tehnička sredstva kako bi, tokom operacija, pravilno identifikovali ciljeve. I komandant i posada aviona koja je direktno angažovana u operacijama moraju imati određenu slobodu odlučivanja kako bi doneli odluku o tome koja raspoloživa sredstva treba

upotrebiti i kako će ona biti upotrebljena. Pored toga, utvrđivanje činjenice da nisu učinjeni adekvatni naponi da se napravi razlika između vojnih ciljeva i civila ili civilnih objekata ne treba nužno da se koncentriše samo na određeni incident. Ukoliko su mere predostrožnosti bile efikasne u veoma velikom procentu slučajeva, onda činjenica da u malom broju slučajeva nisu delovale ne mora da znači da su one u načelu neadekvatne.

- b) Veza između prava koje se odnosi na posezanje za silom i prava koje se odnosi na to kako se sila može koristiti
30. Pošto posezanje za silom od strane NATO-a nije bilo po ovlašćenju Saveta bezbednosti a ni u samoodbrani, postoji tvrdnja da je posezanje za silom onda bilo nelegalno i da su, shodno tome, sve mere prisile koje je primenio NATO bile nelegalne. Ovi navodi zahtevaju kratku raspravu o *jus ad bellum* /pravo na vođenje rata/. Ukratko, *jus ad bellum* reguliše kada države mogu koristiti silu i većim delom je obuhvaćeno Poveljom UN-a. Uopšteno govoreći, države mogu koristiti silu u samoodbrani (individualnoj ili kolektivnoj) i u veoma malo drugih svrha. Posebno se vodi žestoka debata oko legitimnosti pretpostavljene osnove za kampanju bombardovanja NATO-a, humanitarne intervencije bez prethodne saglasnosti Saveta bezbednosti. Uprkos tome, kao što je pomenuto u pasusu 4 gore, zločin vezan za nelegalnu odluku da se upotrebi sila predstavlja zločin protiv mira ili agresiju. Mada se, potencijalno, osoba koja je osuđena zbog zločina protiv mira može smatrati krivično odgovornom za sve aktivnosti koje su izazvale smrt, povrede ili razaranja tokom sukoba, MKSJ nije nadležan za zločine protiv mira.
31. *Jus in bello* /ratno pravo/ reguliše kako države mogu primenjivati silu. MKSJ ima nadležnost nad teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava navedenih u članovima 2-5 Statuta. To su krivična dela *jus in bello*.
32. Tačna veza između *jus ad bellum* i *jus in bello* nije u potpunosti razrešena. Pred Međunarodnim vojnim sudom u Nirnbergu, kao i u nekim drugim sudenjima za ratne zločine nakon Drugog svetskog rata, bilo je sugestija od strane optužbe da su sva ubistva i razaranja izazvana od strane nemačkih snaga predstavljala ratne zločine jer su Nemci vodili jedan agresivan rat. Sudovi nisu prihvatili ovu argumentaciju. Slično tome, tokom pedesetih godina, vodila se debata oko toga da li su snage koje ovlasti UN obavezne da se pridržavaju *jus in bello* jer one predstavljaju pravednu stranu u borbi između dobra i zla. Ova debata je zamrla kada su učesnici shvatili da je određeni grubi reciprocitet nužan ukoliko pravo treba da ima bilo kakav pozitivni odraz. Argumentacija da "loša" strana treba da se pridržava prava dok "dobra" strana može da ga krši kad god zaželi gotovo sigurno ne bi umanjila ljudske patnje prilikom nekog sukoba.
33. U novije vreme, neki naučni radnici koji se bave ratnim pravom predlažu razrađeniji pristup pitanju povezivanja. Primenom ovog pristupa, pod pretpostavkom da je jedina legalna osnova za posezanje za silom samoodbrana, svaka upotreba sile tokom sukoba mora se meriti time da li je ona u skladu sa *jus in bello* ili to nije slučaj, kao i time da li je u skladu sa nužnošću i obavezama proporcionalnosti pri samoodbrani. Poteškoća sa ovim pristupom je u tome da on nedovoljno uzima u obzir šta treba činiti kada nije jasno ko deluje u samoodbrani i što ne razjašnjava obaveze "loše" strane.
34. Iz praktičnih razloga, za koje smatramo da su u skladu sa najšire prihvaćenim i najuglednijim pravnim mišljenjima, mi u Kancelariji tužioca smo se svesno opredelili da u svom radu ne procenjujemo pitanja *jus ad bellum* i isključivo smo se bavili pitanjem da li

su pojedinci počinili teška kršenja međunarodnog humanitarnog prava, kako su kvalifikovana u okvirima *jus in bello*, ili nisu.

b) Vojni cilj

35. Najšire prihvaćena definicija “vojnog cilja” sadržana je u članu 52 Dodatnog protokola I, koji delimično iznosi sledeće:

Što se tiče objekata, vojni ciljevi su ograničeni na one objekte koji po svojoj prirodi, lokaciji, svrsi ili upotrebi čine efikasan prilog vojnoj aktivnosti i čije totalno ili delimično uništavanje, zarobljavanje ili neutralizacija, u uslovima koji u tom trenutku vladaju, predstavlja definitivnu vojnu prednost.

36. Što se tiče objekata, ova definicija ima sledeća dva elementa: (a) njihova priroda, lokacija ili svrha moraju predstavljati efikasan doprinos vojnoj aktivnosti, i (b) njihovo potpuno ili delimično uništenje, zarobljavanje ili neutralizacija moraju ponuditi sigurnu vojnu prednost u uslovima koji vladaju u tom trenutku. Mada se ova definicija ne odnosi na ljude uopšte, pripadnici vojnih snaga smatraju se borbama koji imaju pravo da direktno učestvuju u neprijateljstvima, i kao takvi, mogu biti i napadnuti.
37. Ova definicija bi trebala da omogući informisanim objektivnim posmatračima (kao i onima koji donose odlukeu nekom sukobu) da utvrde da li određeni objekat predstavlja vojni cilj ili ne. Ona odgovara svrsi u jednostavnim slučajevima. Svako će se složiti da fabrika municije predstavlja vojni cilj a da je prazna crkva civilni objekat. Kada se definicija primeni na objekte sa dvostrukom namenom, koji se koriste u civilne svrhe i, stvarno ili potencijalno, i u vojne svrhe (sistemi komunikacija, transportni sistemi, petrohemijski kompleksi, neki proizvodni kapaciteti), mišljenja se mogu razlikovati. Primena definicije na određene objekte može se takođe razlikovati zavisno od obima i ciljeva sukoba. Pored toga, obim i ciljevi sukoba se mogu menjati tokom samog sukoba.
38. Koristeći definiciju iz Protokola I i sopstveni pregled državne prakse, general major A.P.V. Rogers, bivši direktor Pravne službe Britanske armije, izneo je provizorni spisak vojnih ciljeva:

vojna lica i lica koja učestvuju u borbama iako nisu pripadnici vojnih snaga, vojni objekti, vojna oprema, uključujući i vojna vozila, oružje, municiju i skladišta goriva, vojna postrojenja, uključujući i odbrambena postrojenja i utvrđenja, vojni depoi i službene zgrade, uključujući vojna ministarstva i ministarstva za snabdevanje, postrojenja koja proizvode ili razvijaju vojnu opremu i drugu opremu od vojnog značaja, uključujući i metaluršku, inženjersku i hemijsku industriju koja podržava ratni napor; delove tla od vojnog značaja, kao što su brda, klanci i mostobrani; železničke pruge, luke, aerodromi, mostovi, glavni putevi, kao i tuneli i kanali; naftna i druga energetska postrojenja; objekte komunikacija, uključujući radiodifuzne i televizijske stanice i telefonske i telegrafske stanice koje se koriste za vojne komunikacije. (Rogers, *Law on the Battlefield /Zakon na bojnom polju* (1996.) 37)

Namera nije bila da ovaj spisak bude sasvim iscrpan. Ostaje uslov da je neophodno zadovoljiti oba elementa definicije pre nego što se cilj propisno može smatrati adekvatnim vojnim ciljem.

39. Medunarodni komitet Crvenog krsta (MKCK) je 1956. sačinio sledeći predlog spiska kategorija vojnih ciljeva:

I. Ciljevi koji pripadaju sledećim kategorijama su oni za koje je opšte prihvaćeno da se smatraju ciljevima od vojnog značaja:

(1) Oružane snage, uključujući pomoćne ili komplementarne organizacije i osobe koje, mada ne pripadaju gorepomenutim formacijama, ipak učestvuju u borbama.

(2) Položaji, objekti ili građevine koje zauzimaju jedinice naznačene u gore navedenom potpasusu 1, kao i borbeni ciljevi (to jest, oni ciljevi koji se direktno dovode u pitanje tokom bitke između kopnenih ili pomorskih snaga, uključujući i desantne snage).

(3) Objekti, građevine i druga postrojenja vojne prirode, kao što su garnizoni, utvrđenja, ratna ministarstva (npr. ministarstva vojske, mornarice, vazduhoplovstva, narodne odbrane, snabdevanja) i drugi organi za vođenje i upravljanje vojnim operacijama.

(4) Skladišta armijske ili vojne opreme, kao što su stovarišta municije, skladišta opreme ili goriva, vozni parkovi.

(5) Aerodromske piste, raketne lansirne rampe i objekti pomorskih baza.

(6) One linije i sredstva komunikacija (železničke pruge, putevi, mostovi, tuneli i kanali) koji su od osnovnog vojnog značaja.

(7) Radiodifuzne instalacije i televizijske stanice; telefonske i telegrafске centrale od osnovnog vojnog značaja.

(8) Industrijski pogoni od suštinske važnosti za vođenje rata:

(a) industrija za proizvodnju naoružanja, kao što su oružje, municija, rakete, oklopna vozila, vojni avioni, ratni brodovi, uključujući i proizvodnju dodatne opreme i drugog ratnog materijala;

(b) industrija za proizvodnju opreme i materijala vojnog karaktera, kao što je transportni i komunikacioni materijal, oprema vojnih snaga;

(c) fabrike i postrojenja koje čine druge proizvodne i fabričke centre od osnovnog značaja za vođenje rata, kao što su metalurška, mašinska i hemijska industrija, čija je priroda ili svrha u osnovi vojna;

(d) skladišni i transportni objekti čija je osnovna funkcija da opslužuju industriju navedenu pod (a)-(c);

(e) objekti koji obezbeđuju energiju uglavnom za narodnu odbranu, na primer, proizvodni kapaciteti za proizvodnju uglja, drugih goriva, ili atomske energije, kao i proizvodni kapaciteti koji proizvode gas ili struju, uglavnom za vojnu upotrebu.

(9) Objekti koji čine eksperimentalne, istraživačke centre u kojima se ispituje i radi na razvoju oružja ili ratnog materijala.

II. Međutim, sa prethodne liste se izuzima sledeće:

(1) Lica, građevine, objekti ili transportni mehanizmi koji su zaštićeni Ženevskim konvencijama I, II, III, od 12. avgusta 1949;

(2) Lica zaposlena u oružanim snagama koja nisu borci i koja očigledno ne uzimaju direktnog učešća u borbama.

III. Gornji spisak će u intervalima od najviše deset godina pregledati grupa stručnjaka koju čine lica koja imaju dobar uvid u vojnu strategiju i druga lica zainteresovana za zaštitu civilnog stanovništva.

(Y. Sandoz, C. Swiniarski, B. Zimmerman, urednici, *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949* /Komentar na Dodatne protokole od 8. juna 1977. na Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949/ (1987.) na str. 632-633.

40. Definiciju vojnog cilja u Protokolu I kritikovao je W. Hayes Sparks, specijalni pomoćnik za ratno pravo glavnog vojnog tužioca SAD, smatrajući da je preusko koncentrisana na definitivnu vojnu prednost i da premalo pažnje posvećuje održavanju sposobnosti za vodenje rata, uključujući ekonomske mete kao što je izvozna industrija. (W. Hayes Sparks, "The Air War and the Law of War"/Rat iz vazduha i ratno pravo/, 32 *A.F.L. Rev.*1, 135-45 (1990.)). S druge strane, neki kritičari ponašanja Koalicije u Zalivskom ratu smatraju da je njena kampanja iz vazduha uperena na očigledno legitimne vojne ciljeve u okviru definicije iz Protokola I, prouzrokovala preveliku dugoročnu štetu iračkoj privrednoj infrastrukturi, odgovarajuće negativne posledice po civilno stanovništvo. (Middle East Watch, *Needless Deaths in the Gulf War: Civilian casualties during the Air Campaign and Violations of the Laws of War* /Nepotrebne žrtve u Zalivskom ratu: Civilne žrtve tokom kampanje iz vazduha i kršenja ratnog prava/ (1991.); Judith G. Gardam, "Proportionality and Force in International Law" /Proporcionalnost i sila u međunarodnom pravu/, 87 *American Journal of International Law*, 391, 404-10 (1993.)).

41. Ova kritika nije ostala neistražena. Britanska naučnica Françoise Hampson sugerisala je moguću razradu ove definicije:

Kako bi utvrdili da li ovde postoji stvarni razlog za zabrinutost, nužno je tačno ustanoviti kakav je efekat štete koju su neprijateljstva nanela civilnoj infrastrukturi. Ukoliko to ukaže na potrebu daljeg usavršavanja prava, tvrdi se da je zapravo potrebna modifikacija definicije vojnih ciljeva. Potrebno je da ona uzme u obzir ili verovatni kumulativni efekat napada na takve ciljeve na civilno stanovništvo, ili se isti rezultat može postići zahtevom da uništenje objekta donosi definitivnu vojnu prednost u kontekstu ratnog cilja. Françoise Hampson, "Means and Methods of Warfare in the Conflict in the Gulf" /Sredstva i metodi ratovanja u sukobu u Zalivu/, u P. Rowe, urednik, *The Gulf War 1990-91 in International and English Law* 89 (1983)100 /Zalivski rat 1999-91. u međunarodnom i engleskom pravu/.

42. Mada je definicija vojnog cilja iz Protokola I podložna kritici, ona predstavlja savremeni standard koji se mora koristiti prilikom pokušaja da se utvrdi zakonitost određenih napada. Međutim, mora se još jednom naglasiti da ni SAD ni Francuska nisu potpisnice Dodatnog protokola I. I pored toga, definicija je opšteprihvaćena kao deo običajnog prava.

43. Da bi se kampanja NATO-a stavila u kontekst, uputno je nakratko se pozabaviti pristupom koncepciji vojnog cilja kroz istoriju rata iz vazduha. Standard Protokola I nije bio primenjiv tokom Drugog svetskog rata. Ofanzive bombardera koje su vođene tokom tog rata vođene su tehnološkim sredstvima koja su gotovo u potpunosti onemogućavale napade na ciljeve koji zauzimaju mali prostor. Uopšteno govoreći, zavisno od perioda sukoba, prilikom napada bombardera u najboljem slučaju se moglo računati na udare u okviru od pet, dve ili jedne milju od utvrđenog cilja. Misija kombinovane bombarderske ofanzive SAD/VB iz Velike Britanije je bila sledeća:

"Da se izvrši zajednička vazдушna ofanziva SAD i Britanije kako bi se postiglo progresivno uništavanje i dislokacija nemačke vojske, industrijskog i privrednog sistema i podrijo moral nemačkog naroda do tačke u kojoj bi njihova sposobnost za

oružani otpor bila fatalno oslabljena. Pod ovim se podrazumeva takva oslabljenost koja će omogućiti započinjanje konačnih kombinovanih operacija na kontinentu”.
(A. Verrier, *The Bomber Offensive /Bombarderska ofanziva/* (1968.) 330).

Kao glavni konkretni ciljevi ofanzive određeni su sledeći ciljevi:

“ Luke i baze za izgradnju podmornica.
Nemačka vazduhoplovna industrija.
Kuglični ležajevi.
Nafta.
Sintetički kaučuk i gume za vozila.
Vojna transportna vozila”.
(A. Verrier, *ibid*, na str. 330).

I pored određivanja konkretnih meta i pokušaja, bar od strane komandanata američke avijacije, da povremeno precizno bombarduju, kampanje bombardovanja tokom Drugog svetskog rata bile su usmerene na ciljeve u određenoj oblasti i imale su za cilj da, direktno ili indirektno, utiču na moral civilnog stanovništva neprijatelja. Teško je objasniti bombardovanje Hamburga, Drezdena i Tokija zapaljivim bombama na bilo koji drugi način nego kao napade s namerom da ubiju, teroristu ili demoralistu civile. Bez obzira na to da li se ovi napadi mogu pravno opravdati u okviru ukupnog ratnog konteksta toga vremena, oni bi shodno Protokolu I bili nelegalni.

44. Do izbijanja sukoba u Zalivu 1990-91, došlo je do evolucije u tehnologiji, pravu i konsenzusu javnosti o tome šta je prihvatljivo, bar u jasno ograničenim sukobima. Tehnološki razvoj elemenata, kao što su municija sa preciznim navođenjem i brzo zauzimanje kontrole vazdušnog prostora od strane vazdušnih snaga Koalicije, značajno su poboljšali preciznost napada na neki cilj.

Grupa ciljeva korišćena tokom Sukoba u Zalivu bila je sledeća:

“Rukovođenje; komanda, kontrola i komunikacije; strateška vazdušna odbrana; aerodromske piste; nuklearni, biološki i hemijski istraživački i proizvodni kapaciteti; pomorske snage i lučki kapaciteti; vojna skladišta i proizvodnja; železničke pruge i mostovi, električna energija; i kapaciteti za rafinisanje i distribuciju nafte. /General/ Schwartzkopf je kao kategoriju dodao i Republikansku gardu, a ubrzo su se /rakete/ tipa “Scud” pojavile kao zasebna grupa ciljeva. Kad je počela “Pustinjska oluja”, pojavile su se još dve kategorije ciljeva: nepokretne instalacije raketa zemlja-vazduh u KTO-u i mesta proboja za suvozemnu ofanzivu.”
(W. Murray, *Air War in the Persian Gulf /Rat iz vazduha u Perzijskom zalivu/* (1995.) 32)

45. Kako je formulisano u Zajedničkoj izjavi Cohen-Shelton o Kosovu pred Senatom SAD:

“Na početku kampanje iz vazduha, NATO je odredio konkretne strateške ciljeve za primenu sile na Kosovu, što je kasnije poslužilo kao osnova za uslove date Miloševiću za prekid bombardovanja. Ti ciljevi bili su sledeći:

-- pokazati koliko se ozbiljno NATO protivi agresiji Beograda na Balkanu,

- odvratiti Miloševića od nastavljanja i daljeg eskaliranja napada na bespomoćne civile i stvoriti uslove za zaustavljanje etničkog čišćenja koje je sprovodio, i
- umanjiti sposobnost Srbije da ubuduće vodi rat protiv Kosova ili da proširi rat na svoje susede smanjivanjem ili slabljenjem njene sposobnosti za izvođenje vojnih operacija...

Faze kampanje. Prema operativnom planu NATO-a, čija je razrada započela u leto 1998. godine, prvobitno je planirano da se operacija "Savezničke snage" izvede u pet faza. Razmeštaj vazdušnih snaga po Evropi je predstavljao fazu 0. Faza 1 se odnosila na uspostavljanje nadmoći u vazduhu iznad Kosova i postepeno slabljenje komande i kontrole nad celom SRJ. Faza 2 je podrazumevala napad na vojne ciljeve na Kosovu i na one snage SRJ koje su se nalazile južno od 44 stepena severne geografske širine i koje su obezbeđivale pojačanja srpskim snagama na Kosovu. To je trebalo da omogući gaganje snaga, ne samo na Kosovu, već i u SRJ južno od Beograda. Faza 3 je trebalo da proširi operacije iz vazduha na veliki broj veoma važnih vojnih ciljeva i na ciljeve snaga bezbednosti širom SRJ. Faza 4 je predviđala ponovni razmeštaj snaga ukoliko se ukaže potreba. Ograničeni odgovor iz vazduha s prvenstvenim osloncem na krstareće rakete koje je trebalo da vrše udare po odabranim metama tokom cele Faze 1. /kao u originalu/. Posle nekoliko dana od otpočinjanja kampanje NATO-a, saveznički avioni su gadali i strateške i taktičke ciljeve širom Srbije, i delovali na suzbijanju i razbijanju jedinstvenog sistema vazdušne odbrane SRJ.

Na samitu NATO-a u Washingtonu 23. aprila 1999. vode alijanse su odlučile da intenziviraju kampanju iz vazduha time što će proširiti grupu ciljeva kako bi obuhvatili i vojno-industrijsku infrastrukturu, medije i druge strateške ciljeve..."

46. U izveštaju NATO-a na Internet-u, *Kosovo One Year On /Kosovo godinu dana kasnije/* (<http://www.nato.int/kosovo/repo> 2000, 21. mart 00.), ti ciljevi opisani su na sledeći način:

"Kampanja iz vazduha je započeta sa ciljem da se oslabe vojne sposobnosti Srbije, kako u strateškom, tako i u taktičkom smislu. Udari na taktičke ciljeve, kao što su artiljerijski ili poljski štabovi, imali su neposrednije dejstvo na zaustavljanje etničkog čišćenja na Kosovu. Napadi na strateške ciljeve, kao što su državna ministarstva i rafinerije, imali su dugoročiji i širi efekat na srpsku vojnu mašineriju.

Težište NATO-vog napada na taktičke ciljeve bilo je na vojnim objektima, jedinicama raspoređenim na terenu, teškom naoružanju, vojnim vozilima i formacijama na Kosovu i u južnoj Srbiji...

Strateški ciljevi obuhvatali su srpsku vazdušnu odbranu, objekte komandovanja i rukovođenja, štabove jedinica jugoslovenske vojske (VJ) i policije (MUP), kao i puteve dotura."

47. Većina ciljeva koji su citirani gore predstavljaju očigledno vojne ciljeve. Nejasno je šta tačno obuhvataju "vojno-industrijske infrastrukture, mediji i drugi strateški ciljevi", kako se navodi u izjavi SAD i "državna ministarstva i rafinerije", kako se navodi u izjavi NATO-a. Da li su mediji legitimna meta pitanje je za diskusiju. Ukoliko se mediji koriste za podstrekavanje zločina, kao u Ruandi, onda predstavljaju legitimnu metu. Ukoliko samo šire propagandu u cilju obezbeđivanja podrške ratnom naporu, tada nisu legitimna meta.

d) Princip proporcionalnosti

48. Ključni problem sa principom proporcionalnosti nije to da li on postoji ili ne, već šta on znači i kako ga treba primeniti. Relativno je jednostavno reći da mora postojati prihvatljiv odnos između legitimnih posledica razaranja dejstva i neželjenih, indirektnih posledica. Na primer, bombardovanje izbegličkog logora je očigledno zabranjeno ukoliko je njegov jedini vojni značaj u tome što ljudi u logoru pletu čarape za vojnike. S druge strane, vazdušni udar na skladište municije ne treba da bude zabranjen samo zbog toga što na tom području neki seljak ore njivu. Nažalost, u većini slučajeva primena principa proporcionalnosti nije tako jasno razgraničena. Princip proporcionalnosti mnogo je lakše formulisati u opštim crtama nego primeniti na konkretne uslove, jer se poređenje često vrši između nesrodnih veličina i vrednosti. Nije lako proceniti vrednost nedužnih ljudskih života u odnosu na zauzimanje određenog vojnog cilja.
49. Ukoliko se odlučimo za primenu principa proporcionalnosti, ostaju nerešena, između ostalog, sledeća pitanja:
- a) Koje će se relativne vrednosti pripisati stečenim vojnim prednostima i povredama nanesenim neborcima i/ili šteti nanetoj civilnim objektima?
  - b) Šta treba da se uključi ili isključi u izvođenju zbira?
  - c) Koji su vremenski, odnosno prostorni kriterijumi? i
  - d) Do koje mere je vojni komandant obavezan da sopstvene snage izloži opasnosti da bi ograničio civilne žrtve ili štetu na civilnim objektima?
50. Odgovori na ova pitanja nisu jednostavni. Možda o njima treba odlučivati od slučaja do slučaja, i odgovori će se možda razlikovati zavisno od profila i sistema vrednosti onoga ko donosi odluku. Verovatno advokat angažovan u oblasti ljudskih prava i iskusni terenski komandant neće pripisivati iste relativne vrednosti vojnim prednostima i povredama koje se nanose neborcima. Osim toga, malo je verovatno da će se vojni komandanti obrazovati na različitim doktrinama i s različitim stepenom borbenog iskustva ili nacionalnim vojnim istorijama uvek složiti u graničnim slučajevima. Navodi se da bi određivanje relativnih vrednosti moralo biti onakvo kakvo bi primenio "razuman vojni komandant". Mada ima prostora za diskusiju u graničnim slučajevima, biće mnogo situacija u kojima će se razumni vojni komandanti složiti da su povrede nanete neborcima ili šteta na civilnim objektima bili sasvim nesrazmerni stečenoj vojnoj prednosti.
51. Dosta materijala dostavljenog Kancelariji tužioca činili su izveštaji o pogibiji civila, što je pozivalo na zaključak da su stoga počinjeni zločini. Indirektna žrtve među civilima i indirektna šteta na civilnim objektima mogu proisteći iz raznih razloga. I pored obaveze da se izbegava razmeštanje vojnih ciljeva u gusto naseljenim područjima ili u njihovoj blizini, da se civili uklone iz područja u blizini vojnih ciljeva i da se svoji civili zaštite od opasnosti vojnih operacija, u mnogim slučajevima postoji mala mogućnost zaštite. Današnje tehnološko društvo dovelo je do izgradnje velikog broja objekata i resursa s dvostrukom namenom. Urbanisti uglavnom ne uzimaju u obzir mogućnost ratnih dejstava u budućnosti. Vojni ciljevi su često smešteni u gusto naseljenim područjima i ponekad se u tim područjima vode borbe. Međutim, prisustvo civila unutar ili u blizini vojnih ciljeva mora se uzeti u obzir u jednačini proporcionalnosti, čak i ako jedna strana u sukobu nije izvršila svoju obavezu da ih ukloni.
52. U presudi u predmetu *Kupreškić* (predmet br. IT-95-16-T, 14. januar 2000.), Pretresno veće se ovako izjasnilo o pitanju proporcionalnosti:

“526. Kao primjer načina korištenja Martensove klauzule, može se razmotriti pitanje kumulativnog efekta napada na vojne ciljeve koji izazivaju usputnu štetu civilima. Drugim riječima, može se dogoditi da pojedinačni napadi na vojne ciljeve koji nanose usputnu štetu civilima, ma kako sumnjive zakonitosti, *per se* ne krše na očit način neprecizne propise člana 57 i 58 (ili odgovarajućih običajnih pravila). Međutim, u slučaju ponovljenih napada, koji se svi ili skoro svi nalaze u sivoj zoni između nepobitne zakonitosti i protupravnosti, može biti opravdan zaključak da kumulativni efekat takvih djela znači da ona možda nisu u skladu sa međunarodnim pravom. Štaviše, ovakav obrazac ponašanja vojske može na kraju pretjerano ugroziti živote i imovinu civila, suprotno zahtjevima čovječnosti.”

Ova formulacija u presudi u predmetu *Kupreškić* može se smatrati progresivnom formulacijom primenjivog prava s obzirom na obavezu zaštite civila. Međutim, njen praktični značaj je donekle neodređen a primena veoma nejasna. Mišljenje je Komisije da, kada su u pitanju individualni (i legitimni) napadi na vojne ciljeve, samo *kumuliranje* takvih slučajeva koji se svi smatraju legalnim, ne može *ipso facto* biti smatrano zločinom. Komisija, stoga, gornju formulaciju shvata kao nešto što se odnosi na *opštu* procenu ukupnih civilnih žrtava u odnosu na ciljeve vojne kampanje.

V Broj žrtava

53. U svom izveštaju *Civilian Deaths in the NATO Air Campaign /Civilne žrtve tokom kampanje iz vazduha NATO-a/*, Human Rights Watch je dokumentovao oko 500 pogibija civila u 90 različitih incidenata i zaključio da: “na osnovu podataka iz ovih devedeset incidenata, usled bombardovanja NATO-a poginulo je najmanje 488, a najviše 527 jugoslovenskih civila. Između 62 i 66 odsto ukupno registrovanih pogibija civila dogodilo se u samo dvanaest incidenata. Ovih dvanaest incidenata dovelo je do smrti između 303 i 352 civila. To su bili jedini incidenti, od 90 dokumentovanih, u kojima je potvrđeno deset ili više pogibija civila.” Od tih dvanaest incidenata, Komisija je s velikom pažnjom ispitala deset (videti pasus 9 gore), i naša je procena da je u ovih deset incidenata poginulo između 273 i 317 civila. Human Rights Watch je, na osnovu sopstvenog istraživanja i u korelaciji sa drugim izvorima, takođe ustanovio da publikacija Ministarstva za inostrane poslove SRJ “Zločini NATO-a u Jugoslaviji” uglavnom ima kredibilitet. Analiza ove publikacije pokazuje procenu od 495 ubijenih civila i 820 civila koji su ranjeni u konkretnim, dokumentovanim slučajevima. Za potrebe ovog izveštaja, Komisija je koristila podatke o broju osoba koje su navedene kao poginule prema navodima obe publikacije. Čini se da bi zajednička brojka za obe publikacije bila oko 500 poginulih civila.

VI Opšta ocena kampanje bombardovanja

54. Tokom kampanje bombardovanja, avioni NATO-a izvršili su 38.400 borbenih letova, uključujući 10.484 leta s gađanjem. Tokom ovih letova, izbačeno je 23.614 komada avionske municije (cifre NATO-a). Kao što je naznačeno u prethodnom pasusu, čini se da je tokom kampanje poginulo otprilike 500 civila. Ove cifre ne ukazuju na to da je NATO eventualno vodio kampanju usmerenu na izazivanje znatnih civilnih žrtava, bilo direktno ili slučajno.
55. Izbor ciljeva NATO-a (videti pasuse 38 i 39 gore) obuhvata i neke neprecizno definisane kategorije kao što su vojno-industrijska infrastruktura i državna ministarstva, i neke potencijalno problematične kategorije kao što su mediji i rafinerije. Svi ciljevi moraju ispunjavati kriterijume vojnih ciljeva (videti pasuse 28-30 gore). Ukoliko ih ne ispunjavaju, onda su nelegalni. Uopšteni nazivi nisu dovoljni. Komponente vojno-industrijske infrastrukture i vladinih ministarstava koje su na meti moraju davati efikasan doprinos

vojnoj akciji, a njihovo potpuno ili delimično uništavanje mora obezbediti definitivnu vojnu prednost u uslovima koji vladaju u tom trenutku. Rafinerije su sigurno tradicionalni vojni cilj, međutim tradicija nije dovoljna i, u slučaju napada na njih, mora se obratiti dužna pažnja šteti po čovekovu okolinu (videti pasuse 14-25 gore). Mediji kao takvi nisu tradicionalna kategorija ciljeva. U meri u kojoj su tradicionalni delovi medija deo mreže K3 (komanda, kontrola i komunikacije), oni predstavljaju vojni cilj. Ukoliko delovi medija nisu deo mreže K3, oni mogu postati vojni cilj zavisno od njihove upotrebe. U krajnjoj liniji, civili, civilni objekti i moral civilnog stanovništva kao takvi nisu legitimni vojni ciljevi. Mediji imaju uticaja na moral civila. Ukoliko se taj uticaj sastoji samo iz jačanja podrške ratovanju, mediji nisu legitimni vojni cilj. Ukoliko se mediji koriste da podstaknu zločine, kao u Ruandi, onda mogu postati legitimni vojni ciljevi. Ukoliko mediji predstavljaju nervni sistem koji održava ratnog huškača na vlasti i time produžava ratne napore, oni mogu potpasti pod definiciju legitimnog vojnog cilja. Generalno govoreći, u konkretnim slučajevima koje je razmatrala, Komisija smatra da je NATO nastojao da napada one objekte koje je smatrao legitimnim vojnim ciljevima.

56. Komisija se slaže da nema ničega samog po sebi nezakonitog u letenju na visini iznad one na kojoj avione može da dosegne protivnička protivvazдушna odbrana. Međutim, komandanti avijacije NATO-a imaju obavezu da preduzmu praktične mere da razluče između vojnih ciljeva i civila i civilnih objekata. Visina od 15.000 stopa kao minimalna propisana visina u jednom delu kampanje možda je značila da cilj ne može biti potvrđen golim okom. Međutim, čini se da je uz korišćenje moderne tehnologije, obaveza razlučivanja efikasno izvršavana u velikoj većini slučajeva tokom kampanje bombardovanja.

B. Konkretni incidenti

57. U svojim razmatranjima, Komisija nije naišla ni na jedan incident koji, po njenom mišljenju, zahteva istragu od strane Kancelarije tužioca. Pet konkretnih incidenata koji su dole razmotreni su, po mišljenju Komisije, bili najproblematičniji. Činjenice koje se navode prilikom razmatranja svakog pojedinačnog incidenta uzete su iz informacija kojima je Kancelarija tužioca raspolagala u vreme razmatranja.

(i) Napad na civilni putnički voz u Grdeličkoj klisuri 12. 04. 1999.

58. Dana 12. aprila 1999. avion NATO-a ispalio je dve laserski navodene bombe na leskovački železnički most iznad Grdeličke klisure i reke Južne Morave u istočnoj Srbiji. Putnički voz od pet vagona, koji se kretao od Beograda ka Ristovcu na granici s Makedonijom, prelazio je u tom trenutku most i pogodila su ga oba projektila. Različiti izveštaji o ovom incidentu slažu se u tome da se incident odigrao oko 11:40 časova. Poginulo je najmanje deset ljudi, a najmanje 15 osoba je povređeno. Zadati cilj bio je železnički most, za koji se tvrdilo da je deo saobraćajnice za dodatno snabdevanje srpskih snaga na Kosovu. Nakon što je ispalio prvu bombu, operater koji je navodio oružje, u poslednjem trenutku pre udara, uočio je kretanje na mostu. Operater koji je navodio oružje u toj fazi više nije mogao da se oslobodi bombe i ona je udarila u voz, a od njenog udara drugi putnički vagon je presečen na pola. Shvativši da je most i dalje neoštećen, operater koji je navodio oružje odredio je drugu nišansku tačku na suprotnom kraju mosta od onoga odakle je došao voz i ispalio drugu bombu. U međuvremenu, voz je od prvog udara skliznuo napred, te je i druga bomba pogodila deo voza.

59. Ne čini se da je voz namerno gađan. Zamenik američkog sekretara za odbranu, John Hamre, izjavio je da je “jedna od naših elektro-optički vođenih bombi udarila u železnički most upravo u trenutku kada je u nišansku tačku uleteo putnički voz. Nipošto nam nije bila namera da uništimo taj voz ili da pobijemo putnike u njemu. Hteli smo da uništimo most i žalimo zbog ove nesreće.” Veći deo objašnjenja i u pogledu propusta da se otkrije nailazak putničkog voza i u pogledu ispaljivanja drugog projektila, pošto je prvi već pogodio voz, dao je general Wesley Clark, vrhovni saveznički komandant NATO-a za Evropu i ovde ga u celini prenosimo:

“U ovom slučaju pilot je imao zadatak da pogodi železnički most koji predstavlja deo integralne komunikacione mreže snabdevanja u Srbiji. On je raketu ispalio iz aviona koji je bio miljama daleko, nije mogao svojim očima da vidi most, to je bio daljinski upravljani napad. I dok je netremice posmatrao željenu nišansku tačku na mostu, a ja sam razgovarao sa timom u Avianu koji je direktno učestvovao u ovoj operaciji, /dakle/ dok je pilot netremice posmatrao nišansku tačku na mostu i nišanio, nišanio, nišanio, sasvim iznenada, u poslednjem trenutku, s manje od sekunde do ispaljenja, primetio je bljesak kretanja koji se pojavio na ekranu, a to je bio voz koji se približavao.

Nažalost, on u tom trenutku više nije mogao da se oslobodi bombe, ona je već pratila cilj, išla je ka meti i to je bio nesrećni slučaj koji on i posada i svi mi veoma žalimo. Mi svakako ne želimo da nanosimo indirektnu štetu.

Zadatak je bio rušenje mosta. On je shvatio, kada se to dogodilo, da nije pogodio most, već da je pogodio voz. Imao je još jednu nišansku tačku na mostu, most je bio relativno dugačak i smatrao je da ipak mora da izvrši svoj zadatak, pa je pilot napravio krug i vratio se. Usmerio je svoje nišanske sprave na suprotni kraj mosta od onog odakle je voz došao, ali kad se bomba već približila mostu ovaj je bio prekriven dimom i oblacima, i onda se u poslednjem trenutku opet dogodila jedna od onih neobjašnjivih nesreća, voz je od prvobitnog udara bio skliznuo napred, a neki delovi voza su se pomerili duž mosta tako da je, gađajući drugi deo mosta, on zapravo ponovo ošteti voz”. (Konferencija za štampu, Glavni štab NATO-a, Brisel, 13. april).

General Clark je tada prikazao video snimak iz kabine aviona koji je gađao most:

“Pilot u avionu gleda u ekran veličine oko pet inča, vidi otprilike ovoliko, a ovde vidite železnički most, što je u stvari mnogo bolji pregled nego što ga je on imao, vidite da tračnice idu ovuda.

Usredsredite pogled na nišansku tačku, koncentrišite se upravo tu i možete da vidite, ako ste kao pilot usredsređeni na svoj zadatak, kako se iznenada pojavio taj voz. To je zaista bio nesrećan slučaj.

Ovde se on vraća nazad da pokuša da pogodi drugu tačku na mostu pošto je nastojao da izvrši zadatak rušenja mosta. Pogledajte ovu nišansku tačku – vidite tu dim i zamračenje – on nije mogao tačno da razazna šta je to.

Pažljivo se koncentrišite tačno na centar krsta /nišana/. On poklapa ova dva krsta i iznenada u poslednjem trenutku shvata da je voz koji je ovde bio pogođen nastavio da se kreće duž mosta, tako da je izgleda lokomotiva pogođena drugom bombom.” (Konferencija za štampu, Glavni štab NATO-a, Brisel, 13. april).

60. Od tada je bačena izvesna sumnja na ovu verziju događaja, a na osnovu iscrpnog tehničkog izveštaja koji je podneo nemački građanin, g. Ekkehard Wenz, koji dovodi u pitanje stvarnu brzinu kojom su se događaji odvijali u odnosu na ono što sugerišu video snimci događaja koje je obelodanio NATO. Ovaj izveštaj sugeriše da je operater koji je navodio bombu imao daleko više vremena da odreaguje nego što to tvrdi NATO. Gospodin Wenz takode sugeriše da se radilo o avionu F15E “Strike Eagle” sa dvočlanom posadom i oružjem koje navodi oficir za sisteme oružja (WSO), a ne pilot.
62. Komisija je sa znatnom pažnjom razmotrila i materijal koji joj je dostavio NATO i izveštaj g. Wenz-a. Mišljenje je Komisije da nije bitno da li je bombu navodio pilot ili oficir za navođenje. Obe osobe su se nalazile u avionu koji se kretao velikom brzinom i verovatno obavljale nekoliko zadataka istovremeno, uključujući i održavanje aviona u vazduhu, daleko od okolnih pretnji u borbenom okruženju. Ukoliko Komisija prihvati procenu g. Wenz-a koliko je vremena bilo na raspolaganju za reagovanje, operater koji je navodio bombe je i pored toga imao veoma malo vremena da reaguje, najverovatnije manje od 7 do 8 sekundi. Mada g. Wenz smatra da je oficir za navođenje namerno ciljao voz, pregled kadrova korišćenih u izveštaju, Komisija je došla do zaključka da postoji i druga, isto toliko moguća interpretacija. Krst končića optičkog nišana je sve vreme naciljan na most, i sa ovih snimaka se jasno vidi da se voz može videti kako se kreće ka mostu tek u trenutku kada je bomba već u letu; slika voza postaje vidljiva tek tokom putanje bombe. U trenutku kada je bomba samo nekoliko sekundi od udara, može se uočiti veoma mala promena u nišanu bombe, tj. da se spustio za nekoliko stopa. Ova sekvenca vezana za nišan bombe ukazuje da nije verovatno da je oficir za navođenje ciljao na voz, već navodi na zaključak da je cilj bio tačka na luku mosta pre nego što se voz pojavio.
61. Mišljenje je Komisije da je most bio legitimni vojni cilj. Putnički voz nije namerno gađan. Operater koji je navodio bombe, pilot ili oficir za navođenje, ciljao je most, i u veoma kratkom vremenskom roku, nije uspeo da prepozna dolazak voza dok je prva bomba bila u letu. Voz je bio na mostu kada je most po drugi put bio na nišanu, a dužina mosta se procenjuje na 50 metara (studija Wenz-a, pasus 6 gore, na str. 25). Mišljenje je Komisije da dostupni podaci o napadu prvom bombom ne daju dovoljno osnova za pokretanje istrage. Komisija ima podeljena mišljenja o napadu drugom bombom u odnosu na to da li je bio prisutan element bezobzirnosti u ponašanju pilota ili oficira za navođenje. I pored toga, Komisija je saglasna da, zasnovano na kriterijima za pokretanje istrage (videti gornji pasus 5), ovaj incident ne treba istraživati. U vezi sa tim da li postoje informacije koje zahtevaju razmatranje komandne odgovornosti, Komisija je mišljenja da nema informacija iz kojih bi se moglo zaključiti da je potrebna istraga krivične odgovornosti osoba na višem nivou u liniji komandovanja. Na osnovu informacija kojima je raspolagala, Komisija je zaključila da OTP ne treba da istražuje napad na voz u Grdeličkoj klisuri.
- (ii) Napad na konvoj u Đakovici , 14.04.1999.
63. Teško je utvrditi precizne činjenice u vezi sa ovim incidentom. Posebno, postoji konfuzija oko broja aviona koji su učestvovali, broju bombi koje su bačene, kao i da li su napadnuti jedan ili dva konvoja. Izveštaj Ministarstva inostranih poslova SRJ (*Bela knjiga*), opisuje incident na sledeći način:

“ Na dan 14. aprila 1999. /.../ na putu Đakovica-Prizren, blizu sela Madanaj i Meja, tri puta je gađan konvoj albanskih izbeglica. U tom konvoju su bili uglavnom žene, deca i stariji ljudi, koji su se vraćali kućama u automobilima, na traktorima i na kolima. Prvi napad na kolonu od preko 1.000 ljudi dogodio se dok se kolona kretala kroz selo Meja. Tom prilikom ubijeno je dvanaest osoba. Ljudi iz konvoja su se raštrkali unaokolo, pokušavajući da pronadu sklonište u obližnjim kućama. Međutim, vojni avioni NATO-a su ispalili rakete i na te kuće, ubivši tako još 7 osoba. Napad se nastavio putem između sela Meja i Bistrazin. Jedan traktor sa prikolicom je potpuno uništen. Ubijeno je dvadeset ljudi od više njih na traktoru. U ponovljenom napadu na izbeglička vozila, poginula je još jedna osoba.” (tom 1, str. 1).

Ukupni broj žrtava se izgleda svodi na 70-75 poginulih, sa otprilike 100 povredjenih. Publikacija SRJ, “Ratni zločini NATO-a u Jugoslaviji” govori o 73 poginula i 36 ranjenih.

64. NATO je prvobitno negirao, ali je kasnije priznao odgovornost za ovaj napad. Pretpostavljajući činjenice koje su najprikladnije za uspešan krivični postupak - avioni NATO-a koji su leteli na 15,000 stopa ili više kako bi izbegli jugoslovensku vazдушnu odbranu, napali su dva konvoja vozila, u kojima su se nalazila civilna vozila. Na dan 15. aprila NATO je potvrdio da su avioni leteli na visini od 15,000 stopa (otprilike 5km) i da su u ovom napadu piloti pratili cilj golim okom, umesto posredno. Cilj napada je bio uništavanje srpskih vojnih snaga na području Đakovice, koje su videne iz NATO-ovih aviona kako pale civilne kuće. Na konferenciji za štampu održanoj 15. aprila 1999. NATO je ustvrdio da je to bilo područje na kojem su prethodnih dana jugoslovenske specijalne policijske snage, MUP, sprovodile operacije etničkog čišćenja. Put između Prizrena i Đakovice služio je kao važan put za dotur zaliha i pojačanja jugoslovenskoj vojsci i specijalnoj policiji.
65. Rekonstrukcija onog što je poznato o napadu otkriva da su u časovima koji su prethodili samom napadu, negde oko 10:30 sati, NATO-ve jedinice navele da su videle niz zapaljenih sela, i da se moglo videti da se niz požara širi prema jugoistoku. Došli su do zaključka da jedinice MUP-a i VJ sistematski prolaze kroz sela od severa ka jugu, paleći ih i prisiljavajući sve kosovske Albance da napuste ta sela. Negde oko 10:30 sati pilot je uočio konvoj od tri vozila blizu kuće koja je neposredno pre toga zapaljena i video je tamno zelena vozila istog oblika, koja su delovala kao vozila za prevoz jedinica. Stoga je pomislio da se konvoj sastoji od jedinica VJ i MUP koje se kreću prema Đakovici i da se spremaju da zapale narednu kuću. Zato je jedan F-16 gađao vodeće vozilo u konvoju, otprilike oko 11:10 sati. Pilot je preneo trenutno stanje na terenu i koordinate napada i napustio je područje da bi uzeo gorivo. Izgleda da je drugi avion F-16 stigao na mesto događaja oko 11:35, i da je vizuelno procenio da su na ciljnom području velika vozila koja su se nalazila blizu jednog kompleksa zgrada. U 11:48 izbačena je jedna bomba GBU-12. Istovremeno, treći avion je identifikovao veliki konvoj na glavnom putu jugoistočno od Đakovice i tražio je identifikaciju cilja. U 12:16 sati cilj je potvrđen kao konvoj VJ i u 12:19 izbačen je neutvrđen broj bombi. Otprilike u narednih 15 minuta (tačno vreme nije navedeno), izgleda da je isti avion uništio još jedno vozilo u konvoju. Istovremeno, dva aviona tipa “Jaguar” izbacila su po jednu bombu GBU-12, ali su oba promašila cilj. Između 12:35 i 12:45, izgleda da je prvi avion F-16 izbacio još tri bombe, od kojih se čini da je bar jedna promašila cilj.
66. Jedan izvor tvrdi (izveštaj je u arhivi OTP-a) da je na jugoslovenskoj TV prilikom izveštavanja o napadu na konvoj u Đakovici 15. aprila 1999. emitovan snimak razgovora između pilota F-16 koji je učestvovao u napadu i AWACS-a. Navodi se da ovaj razgovor potvrđuje da je napad na konvoj bio smišljen i da je pilot britanskog “Harrier”-a obavestio pilota F-16 da se konvoj sastoji isključivo od traktora i civila. Tada je pilotu F-16 navodno

rečeno da je konvoj ipak legitimni vojni cilj i dobio je nalog da ga gađa. Ovaj izveštaj takode navodi da je konvoj napadnut kasetnim bombama, na šta ukazuju ostaci bombi i krateri na mestu događaja. Međutim, ove tvrdnjem, to jest da je pilot znao da se radi o konvoju civila, te o korišćenom oružju, nije potvrdio nijedan drugi izvor.

67. Sam NATO tvrdi da, iako video-snimak iz kabine pokazuje da vozila liče na traktore, gledana golim okom sa visine napada, izgledala su kao vojna vozilima. Tvrdi se da je nekoliko činjenica ukazivalo da se radi o vojnom konvoju, uključujući kretanje, veličinu, oblik, boju, razmak i veliku brzinu pre napada. Bilo je takode izveštaja o tome da srpske snage koriste civilna vozila. Analiza snimaka napada na Đakovicu sa srpske TV, koju je izvršio OTP, ukazuje da je otprilike oko 12:40, u određenom trenutku tokom napada, izražena sumnja da se srpski konvoji obično ne kreću u konvojima te veličine. Međutim, iz analize konvoja na licu mesta sticao se utisak da se konvoj sastoji od izmešanih vojnih i civilnih vozila. Oko 13:00 sati, izgleda da je izdata naredba kojom se suspenduju napadi dok se ne potvrdi cilj.
68. NATO je sve vreme tvrdio da je u vreme napada bio uveren da đakovički konvoj prate srpska vojna vozila. Human Rights Watch je na sledeći način komentarisao ovaj incident:
- “General Clark je u septembru izjavio da je NATO stalno osmatrao jugoslovenska vojna vozila kako se kreću putevima “izmešani s civilnim konvojima”. Nakon incidenta Đakovica-Dečani, general Clark kaže: “Moramo biti veoma, veoma pažljivi oko gađanja objekata koji se kreću putevima”. Drugi NATO oficir, pukovnik Ed Boyle, kaže: “Zbog naše zabrinutosti zbog indirektno štete, CFAC /Combined Forces Air Component Commander - Komandant vazduhoplovnog dela kombinovanih snaga/ koji je u to vreme bio general Michael Short, izdao je uputstvo da se vojna vozila ne napadaju, ukoliko su izmešana s civilnim vozilima, zbog indirektno štete.” Ostalo je otvoreno važno pitanje kada je ova naredba stvarno izdata. I pored toga, promena u pravilima angažovanja NATO-a ukazuje da su saveznici shvatili da nisu preduzeli dovoljne mere predostrožnosti pri izvođenju napada, time što nisu identifikovali prisustvo civila, i što su pretpostavili da su određeni ciljevi legitimni vojni ciljevi umesto da ih zasigurno identifikuju”.
69. Mišljenje je Komisije da u ovom incidentu civili nisu bili namerno napadnuti. Mada nema ničeg nezakonitog u delovanju na visinama iznad jugoslovenske protivavionske odbrane, teško je za svaku avio posadu, koja upravlja avionom koji leti brzinom od nekoliko stotina milja na sat na znatnoj visini, da razluči između vojnih i civilnih vozila u konvoju. U ovom slučaju, većina aviona u napadu bili su F16, s posadom od jednog člana koji je trebalo istovremeno da upravlja avionom i identifikuje cilj. Čim su posade aviona u napadu postale svesne prisustva civila, napad je prestao.
70. Mada je ovo incident za koji se čini da bi bilo bolje da su posade aviona u ranijoj fazi detaljno osmotrile cilj sa manje visine, Komisija je mišljenja da nijedna posada niti njihovi komandanti nisu pokazali nivo bezobzirnosti pri preduzimanju mera predostrožnosti koji bi opravdao krivično gonjenje. Komisija takode konstatuje da je napad prekinut čim se posumnjalo da se u konvoju nalaze civili. Zasnvano na informacijama koje su procenjivane, Komisija preporučuje da OTP ne započinje istragu vezanu za bombardovanje đakovičkog izbegličkog konvoja.
- iii) Bombardovanje RTS-a (Srpske radio i TV stanice) u Beogradu, 23. 04. 1999.
71. Na dan 23. aprila 1999. u 02:20 sati, NATO je namerno bombardovao glavni studio RTS (državne) TV i radio difuzne organizacije u Aberdarevoj ulici broj 1 u centru Beograda.

Projektili su pogodili ulazni deo, koji se urušio na mestu gde se zgrada u Aberdarevoj spaja sa zgradom u Takovskoj ulici. Mada ima nekih nedoumica oko tačnog broja žrtava, procenjuje se da je poginulo između 10 i 17 ljudi.

72. Bombardovanje TV studija je bio deo planiranog napada koji je imao za cilj presecanje i slabljenje mreže K3 (komanda, kontrola i komunikacije). U koordiniranim napadima iste noći pogodeni su zgrade i tornjevi sa radio relejima, kao i trafo stanice. Na konferenciji za štampu 27. aprila 1999. predstavnici NATO-a napad su pravdali time da se radi o dvojnoj vojnoj i civilnoj upotrebi, što je bilo uobičajeno u korišćenju komunikacionog sistema SRJ, opisujući ga kao

“veoma zaštićen i redundantan sistem komande, kontrole i komunikacija [koji...] koristi komercijalnu telefoniju, [...] vojne kablove, [...] kablove od optičkog vlakna, [...] radio veze visokih frekvencija, [...] mikrotalasne veze, a sve može biti međusobno povezano. Bukvalno postoji na desetine, preko 100 radio relejnih punktova širom zemlje, i [...] i svi su međusobno povezani dvojnou upotrebom. Veći deo komercijalnog sistema opslužuje vojsku, a vojni sistem se može staviti u službu komercijalnog sistema [...].”

Shodno tome, NATO je isticao dvojni upotrebu za koju se koriste takvi komunikacioni sistemi, opisujući civilnu televiziju kao /televiziju koja/ “u velikoj meri zavisi od sistema vojne komande i kontrole, a i vojni promet se takođe usmerava kroz civilni sistem” (Konferencija za štampu od 27. aprila, *ibid*).

73. Na jednoj ranijoj konferenciji za štampu, 23. aprila 1999, predstavnici NATO-a su dali informaciju da se u zgradi TV-a nalazi i velika višenamenska satelitska antena (tanjir) i da su u ovoj kampanji gađane radio radio-relejni kontrolni uređaji i instalacije koje imaju za cilj slabljenje komandne, kontrolne i komunikacione mreže SRJ”. U dopisu od 17. aprila 1999. upućenom Amnesty International-u, NATO je tvrdio da se kapaciteti RTS-a koriste “kao radio relejne stanice i predajnici koji pružaju podršku delovanju vojske SRJ i specijalnih policijskih snaga, te stoga predstavljaju legitimne vojne ciljeve” (Amnesty International Report, *NATO/Federal Republic of Yugoslavia: Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force* /Izveštaj Amnesty International-a, *NATO/Savezna Republika Jugoslavija: Kršenja zakona ratovanja od strane NATO-a tokom operacije “Savezničke snage”*/, juni 2000, str. 42).

74. Od gađanih trafo stanica, jedna trafo stanica je napajala električnom energijom mrežu za koordinaciju protivavionske odbrane, dok je druga snabdevala operativni centar severnog sektora. Oba ova objekta su bila ključni kontrolni elementi u jedinstvenom sistemu protivvazdušne odbrane SRJ. U tom pogledu, NATO je izjavio da:

“naša meta nije srpski narod, kao što smo već više puta ponovili, niti predsednik Milošević lično, meta našeg napada je kontrolni sistem koji se koristi za manipulaciju vojnih snaga i snaga bezbednosti.”

Međutim, problematičnije je nastojanje da se bombardovanje pravda i time da je sistem korišćen u propagandne svrhe:

“[Potrebno je da] direktno napadnemo sam centralni nervni sistem Miloševićevog režima. To su naravno ona sredstva koja se koriste za planiranje i upravljanje i stvaranje takve političke klime tolerisanja u Jugoslaviji u kojoj se te brutalnosti ne samo prihvataju, već čak i opravdavaju. [...] Udari na TV predajnike i difuzne objekte su deo naše kampanje da demontiramo propagandnu mašineriju SRJ, koja predstavlja vitalni dio kontrolnog mehanizma predsednika Miloševića”.

U sličnoj izjavi, objavljeno je da je britanski premijer Tony Blair rekao *The Times*-u da su mediji “aparati koji ga [Miloševića] drži na vlasti i mi, kao saveznici NATO-a, imamo puno pravo da te ciljeve onesposobljavamo i napadamo” (24. april 1999.). U izjavi od 8. aprila 1999. NATO je takođe izjavio da će gađati televizijske stanice ukoliko ne budu šest sati dnevno emitovale izveštaje zapadnih medija: “Ukoliko bi predsednik Milošević obezbedio podjednako vreme izveštajima zapadnih medija i njihovim programima, bez cenzurisanja, tri sata dnevno između podneva i 18,00 sati i tri sata dnevno između 18,00 sati i ponoći, tada bi njegova televizija bila prihvatljiv instrument javnog informisanja”.

75. NATO je svesno bombardovao radio i TV stanicu i osobe koje su poginule ili su ranjene bile su civili. Postavljaju se pitanja: da li je stanica predstavljala legitimni vojni cilj i, ukoliko jeste, da li je broj civilnih žrtava nesrazmeran u odnosu na prednost stečenu tim napadom? Da bi stanica bila vojni cilj u okviru definicije člana 52 Protokola I: a) njena priroda, svrha ili upotreba moraju davati efektivni doprinos vojnoj delatnosti i b) njeno totalno ili delimično uništavanje mora da pruži definitivnu vojnu prednost u uslovima koji su dominantni u tom trenutku. Spisak vojnih ciljeva MKCK iz 1956. godine, sačinjen pre Dodatnih protokola, uključivao je objekte za emitovanje i televizijske stanice od suštinskog vojnog značaja kao vojne ciljeve (videti gornji pasus 39). Spisak koji je pripremio general-major Rogers uključivao je radio i televizijske stanice ukoliko ispunjavaju kriterijume vojnog cilja (videti gornji pasus 38). Kao što je naznačeno u gornjim pasusima 72 i 73, stiče se utisak da je NATO pravdao napad kao deo šireg napada koji je imao za cilj presecanje komandne, kontrolne i komunikacione mrežu SRJ, nervni centar i aparat koji Miloševića održava na vlasti, kao i da pokuša da demontira propagandnu mašineriju SRJ. U onoj meri u kojoj je napad stvarno imao za cilj prekidanje komunikacione mreže, on je pravno prihvatljiv.
76. Međutim, ukoliko je napad sproveden zato što zapadnim medijima nije dat podjednak vremenski period za objavljivanje vesti, to jest zato što je stanica deo propagandne mašinerije, pravna osnova je mnogo diskutabilnija. Razbijanje državne propagande može da doprinese slabljenju morala stanovništva i oružanih snaga, ali opravdavanje napada na civilni objekat samo na toj osnovi možda ne ispunjava kriterije “efikasnog doprinosa vojnoj aktivnosti” i “definitivne vojne prednosti”, na koje obavezuju Dodatni protokoli (videti gornje pasuse 35-36). Komentar MKCK na Dodatne protokole tumači izraz “očekivana definitivna vojna prednost” tako da isključuje “napad koji nudi samo potencijalne ili neutvrđive prednosti” i tumači izraz “konkretna i direktna” kao onaj koji ima za cilj da pokaže da odnosna prednost treba da bude značajna i relativno bliska, a ne jedva primetna i možda ostvariva tek na duži rok (Komentar MKCK na Dodatne protokole od 8. juna 1977, pasus 2209). Mada zaustavljanje takve propagande može da posluži za demoralizaciju jugoslovenskog stanovništva i podrivanje političke podrške vladi, nije verovatno da bilo koja od ove dve svrhe pruža “konkretnu i direktnu” vojnu

prednost nužnu da ih učini legitimnim vojnim ciljem. NATO je verovao da su jugoslovenske radiodifuzne ustanove korišćene “isključivo za podsticanje mržnje i propagande” i navodi da je jugoslovenska vlada stavila sve privatne radio i TV stanice u Srbiji pod vojnu kontrolu (Konferencije za štampu NATO-a od 28 i 30. aprila 1999. godine). Međutim, ne tvrdi se da su one korišćene za izazivanje nasilja onako kako je to činio *Radio Milles Collines* tokom genocida u Ruandi, što bi možda opravdavalo njihovo uništavanje (videti gornji pasus 47). U najgorem slučaju, jugoslovenska vlada koristila je radiodifuznu mrežu da širi propagandu koja podržava njene ratne napore: situacija koja se sama po sebi ne svodi na ratni zločin (u ovom pogledu, videti presudu Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu iz 1946. godine u slučaju Hans Fritzsche-a, koji je radio kao viši funkcioner u ministarstvu propagande i za koga se tvrdilo da je potpirivao i podsticao na izvršavanje zločina. Međunarodni vojni sud je smatrao da, i pored toga što je Fritzsche očigledno davao oštre izjave propagandne prirode, sud ipak ne može da tvrdi da im je cilj bio da podstiču na izvršavanje zločina, već da su zapravo imale za cilj da podstaknu javnu podršku Hitleru i ratnom naporu Nemačke (*American Journal of International Law*, tom 41 (1947.) 328)). Komisija zaključuje da, ukoliko se napad na RTS opravdava isključivo pozivanjem na njenu propagandnu svrhu, neki eksperti na polju međunarodnog humanitarnog prava bi svakako mogli da postave pitanje njegove legalnosti. Međutim, izgleda da je NATO-ovo gađanje zgrade RTS-a u propagandne svrhe bilo indirektni (mada komplementarni) cilj, dok je primarni cilj bio onesposobljavanje srpskog vojnog komandno-kontrolnog sistema, te uništavanja nervnog sistema i aparata koji održava Miloševića na vlasti. Na konferenciji za štampu od 9. aprila 1999. NATO je izjavio da nisu direktno ciljani TV predajnici, već da su “u Jugoslaviji vojne radio relejne stanice često kombinovane sa TV odašiljačima [tako da] mi gađamo vojni cilj. Ukoliko ima štete na TV predajnicima, to je sekundarni efekat, a ne naš primarni cilj”. Portparol NATO-a, Jamie Shea, takode se 12. aprila obratio pismom Međunarodnoj novinarskoj federaciji sa sedištem u Briselu, tvrdeći da su tokom operacije “Savezničke snage” gađani samo vojni ciljevi, a televizijski i radio tornjevi su pogođeni jedino ukoliko [su] bili deo vojnih postrojenja... Ne postoji politički stav da se gađaju televizijski i radio predajnici kao takvi” (citirano u Izveštaju Amnesty International-a, *ibid*, juni 2000.).

77. Pod pretpostavkom da je stanica bila legitimni cilj, civilnih žrtava je, nažalost, bilo mnogo, ali se ne čini da su bile vidno nesrazmerne.

Mada je NATO tvrdio da je činio “sve moguće napore da izbegne civilne žrtve i indirektnu štetu” (Izveštaj Amnesty International-a, *ibid*, juni 2000., str. 42), izražene su izvesne sumnje u pogledu jasnoće upozorenja koje je NATO dao civilima o svom nameravanom napadu, odnosno da li bi to upozorenje predstavljalo “efikasno upozorenje... o napadima koji mogu da imaju posledice po civilno stanovništvo, izuzev ukoliko to uslovi ne dozvoljavaju”, kao što zahteva član 57(2) Dodatnog protokola I.

Dokazi po ovom pitanju su donekle kontradiktorni. S jedne strane, navodi se da su predstavnici NATO-a u Briselu rekli Amnesty International-u da nisu izdali konkretno upozorenje, pošto bi to ugrozilo pilote (Izveštaj Amnesty International-a, *ibid*, juni 2000., u pasusu 47; takode videti gornji pasus 49 u vezi sa proporcionalnošću i merom u kojoj je vojni komandant obavezan da izloži sopstvene jedinice opasnosti kako bi ograničio broj civilnih žrtava ili štetu). Po ovom viđenju, moguće je da su žrtve među civilima koji su radili u RTS-u veće zbog prividnog propusta NATO-a da pruži jasno prethodno upozorenje o napadu, kao što to predviđa član 57(2).

S druge strane, predstavnici stranih medija su izgleda bili unapred upozoreni o napadu (Izveštaj Amnesty International-a, *ibid*). Pošto su zapadni novinari pre napada navodno upozoreni od strane svojih poslodavaca da se drže dalje od televizijske stanice, moglo bi se zaključiti da su i neki jugoslovenski zvaničnici očekivali da će uslediti udar na zgradu. Shodno tome, britanski premijer Tony Blair je optužio jugoslovenske zvaničnike zbog toga što nisu evakuisali zgradu, tvrdeći da su “oni mogli da uklone te ljude iz zgrade. Znali su da je to /vojni/ cilj, a nisu /to učinili/... to je verovatno zbog...

veoma jasnih propagandnih razloga”. (*ibid* citirajući *Moral Combat – NATO at war /Moralna borba – NATO u ratu/*, emitovano na BBC2, 12. marta 2000.). Mada saznanja jugoslovenskih zvaničnika o predstojećem napadu ne bi oslobađalo NATO obaveze da unapred upozori civile na osnovu člana 57(2), ono bi ipak impliciralo da su jugoslovenske vlasti delimično odgovorne za civilne žrtve koje su posledica napada i moglo bi navoditi na zaključak da je prethodno upozorenje koje je NATO izdao u stvari bilo dovoljno u datim okolnostima.

78. Uz pretpostavku da zgrada RTS predstavlja legitimni vojni cilj, izgleda da je NATO shvatio da će napad na RTS samo nakratko prekinuti emitovanje programa. I zaista, tvrdi se da je emitovanje nastavljeno samo nekoliko sati nakon napada, čime se pokreće pitanje značaja vojne prednosti dobijene napadom u odnosu na civilne žrtve. NATO je tvrdio da se komandno-kontrolna mreža SRJ sastoji od kompleksne mreže koja se ne može onesposobiti jednim udarom. Kao što je konstatovao general Wesley Clark, NATO je “znao kada smo napali da će srpska televizija proraditi uz pomoć alternativnih sredstava. Ne postoji jedan jedini prekidač koji će sve isključiti, ali smo mislili da je dobar potez da je gadamo, a političko vodstvo se složilo sa nama” (*ibid*, citirajući “Moralna borba, NATO u ratu”, emitovano na BBC2, 12. marta 2000.). Na konferenciji za štampu 27. aprila 1999. drugi portparol NATO-a objasnio je na sličan način jugoslovensku komandno-kontrolnu mrežu sa dvostrukom namenom - “koju nije moguće onesposobiti jednim nokaut udarcem (*ibid*)”. Proporcionalnost, odnosno neproporcionalnost jednog napada ne treba nužno posmatrati samo u svetlu jednog konkretnog incidenta. (U ovom smislu, videti gornji pasus 52, koji se odnosi na opštu potrebu da se procene ukupne civilne žrtve u odnosu na ciljeve vojne operacije). U odnosu na te ciljeve, strateški cilj ovih napada je bila jugoslovenska komandna i kontrolna mreža. Napad na zgradu RTS-a se stoga mora posmatrati kao deo sveobuhvatnog napada na brojne objekte, uključujući prenosne tornjeve i kontrolne zgrade, jugoslovenske radio relejne mreže, koji su bili “suštinski činilac koji je Miloševiću omogućavao da upravlja i kontroliše represivne aktivnosti svoje armije i specijalnih policijskih snaga na Kosovu” (Izjava za štampu NATO-a, 1. maj 1999.), a predstavljaju “ključni element jugoslovenske mreže protivavionske odbrane” (*ibid* 1. maj 1999.). Napadi su takođe bili usmereni na električnu mrežu koja je napajala komandno-kontrolnu strukturu jugoslovenske armije (*ibid*, 3. maj 1999.). Među ostalim strateškim ciljevima su bili komandni i kontrolni objekti kao što su radio i TV releji u Novom Pazaru, /?Kosovcu/ i Kruševcu (*ibid*) i komandna mesta (*ibid*, 30. april). Od gadanih trafo-stanica, jedna je napajala električnom energijom koordinatnu mrežu protivavionske odbrane, dok je druga obezbeđivala struju za operativni centar severnog sektora. Oba ova postrojenja su predstavljala ključne kontrolne elemente jedinstvenog sistema protivavionske odbrane SRJ (*ibid* 23. april 1999.). Radio i TV relejna stanica blizu Novog Sada je takođe bila značajna karika u komandno-kontrolnoj i komunikacijskoj mreži protivavionske odbrane. Ne samo da su ovi ciljevi bili ključni za aparat vlasti Savezne Republike Jugoslavije, već su, s vojne tačke gledišta, predstavljali integralni deo strateške komunikacione mreže koja je omogućavala vojnim i državnim vlastima da upravljaju represijom i zlodelima koji su se sprovodili na Kosovu (*ibid*, 21. april 1999.).
79. Na osnovu gore navedene analize i informacija koje su joj trenutno dostupne, Komisija predlaže da OTP ne započinje istragu vezanu za bombardovanje srpske radio i TV stamice.
- (iv) Napad na Kinesku ambasadu 7. 05. 1999.
80. Na dan 7. 05. 1999. u 23:50 sati, avioni NATO-a su ispalili nekoliko projektila koji su pogodili Kinesku ambasadu u Beogradu, kojom prilikom su poginula tri državljanina Kine, procenjuje se da je 15 drugih lica povredeno, a izazvana je velika šteta na zgradi

ambasade i drugim zgradama u najbližoj okolini. Javljeno je da se u trenutku napada u prostorijama ambasade nalazilo 50 ljudi. Prema priznanju izvora u vladi SAD, kompleks Kineske ambasade je pogođen greškom. Do bombardovanja je došlo jer ni u jednom trenutku tokom procesa nije shvaćeno da su bombe usmerene na ambasadu Kine. Ambasada je pogrešno identifikovana kao jugoslovenska Savezna direkcija za promet i rezerve (Yugoimport SDPR) na adresi Bulevar umetnosti 2, Novi Beograd. SDPR je CIA smatrala legitimnim ciljem zbog njene uloge u vojnom snabdevanju: odabrana je zbog svoje uloge u podršci jugoslovenskim ratnim naporima.

81. Državni podsekretar Thomas Pickering je dao sledeće objašnjenje za ono što se dogodilo:

“Do bombardovanja je došlo zbog tri osnovna propusta. Prvo, u tehnici koja je korišćena za pronalaženje odabranog cilja - centrale jugoslovenske Direkcije za promet i rezerve (SDPR) – bilo je ozbiljnih nedostataka. Drugo, nijedna od vojnih ili obaveštajnih baza podataka koje su korišćene za potvrdu podataka o cilju nisu sadržavale tačne podatke o lokaciji Kineske ambasade. Treće, ni u jednom trenutku tokom procesa provere cilja ove prve dve greške nisu otkrivene. Nije bilo nikakvih konsultacija ni s kim ko je mogao da zna da ciljana zgrada nije centrala SDPR-a, već Kineska ambasada.”

Prema izvorima u vladi SAD, adresa na kojoj se nalazio zadati cilj, centrala SDPR-a, vodila se kao Bulevar umetnosti 2, Novi Beograd. Tokom obrade mete sredinom aprila kako bi se pripremio dosije misije za posadu bombardera B-2, korišćene su tri mape u nameri da se fizički locira ova adresa u tom kraju: dve lokalne komercijalne mape iz 1989. i 1996. i jedna mapa vlade SAD (National Imagery and Mapping Agency /NIMA/ - Nacionalna kartografska agencija), koja je sačinjena 1997. godine. Ni na jednoj od tih mapa nije postojala referenca za zgradu SDPR i ni na jednoj nije tačno bila identifikovana sadašnja lokacija Kineske ambasade.

82. Greške u utvrđivanju položaja cilja čini se potiču iz tehnike kopnene navigacije koju je koristio obaveštajni službenik u nastojanju da odredi lokaciju zgrade SDPR-a na adresi Bulevar umetnosti 2. Službenik je koristio tehnike poznate kao “presecanje unapred” i “presecanje unazad” koje, iako pogodne za utvrđivanje dalekih ili nepristupačnih tačaka, nisu pogodne za određivanje cilja iz vazduha, pošto daju samo aproksimativnu lokaciju. Koristeći ovaj postupak, to lice je pogrešno odredilo da je zgrada, za koju sada znamo da je Kineska ambasada, centrala SDPR-a. Taj metod identifikacije nije dovođen u pitanje niti kontrolisan, tako da je ova greška u lociranju adrese prošla neprimećeno od strane svih ostalih koji su ocenili da zgrada SDPR-a predstavlja vojni cilj. Takođe, izgleda da je u veoma kasnoj fazi postupka jedan obaveštajni službenik slučajno posumnjao da je cilj možda bio pogrešno utvrđen pa je pokušao da upozori na mogućnost da je zgrada pogrešno locirana. Međutim, kroz niz propuštenih prilika, na problem identifikacije nije ukazano višim rukovodiocima koji su možda mogli na vreme da intervenišu i spreče napad.
83. Konačno, oni koji su, između ostalog, u Zajedničkom štabu vršili ponovni pregled, nisu otkrili niti pogrešnu lokaciju centrale SDPR-a, niti tačnu lokaciju Kineske ambasade. Pregledi baze podataka su bili ograničeni na proveru podataka o geografskim koordinatama cilja i podataka koje je u bazu podataka uneo analitičar NIMA-e. Takav zaobilazni postupak nije doprineo otkrivanju prvobitne greške i istakao je podložnost sistema da krahira na jednoj jedinoj grešci u bazi podataka. Prema tome, neadekvatnost baza podataka i pogrešna pretpostavka da podaci koje sadrže moraju biti tačni, bili su kritični faktori koji su doprineli kako pogrešnoj identifikaciji zgrade tako i slomu kontrolnog sistema.

84. Pogodena zgrada je očigledno bila civilni objekt a ne legitimni vojni cilj. NATO, a zatim i različiti organi vlade SAD, uključujući CIA-u, uputili su zvanično izvinjenje, prihvatili su punu odgovornost za incident i podvukli su da bi cilj koji su nameravali da gađaju, Savezna direkcija za promet i rezerve, bila legitimni vojni cilj. SAD su se zvanično izvinile vladi Kine i prihvatile su da plate odštetu u iznosu od \$28 miliona kineskoj vladi, odnosno \$4,5 miliona porodicama poginulih i povredjenih. CIA je takode otpustila jednog obaveštajnog službenika, a šestorici viših rukovodilaca je izrečena disciplinska mera strogog ukora. Vlada SAD takode tvrdi da je preduzela korektivne mere kako bi utvrdila ličnu odgovornost i sprečila da se u budućnosti ponove takve greške.
85. Mišljenje je Komisije da posadi aviona koja je izvršila napad ne treba pripisati bilo kakvu odgovornost zbog toga što im je zadata pogrešna meta, kao i da je neprimereno da se viši rukovodioci pozivaju na krivičnu odgovornost zbog ovog incidenta jer su od službenika druge agencije dobili pogrešne podatke. Na osnovu informacija koje su joj dostupne, Komisija je mišljenja da OTP ne treba da preduzima istragu vezanu za bombardovanja Kineske ambasade.
- (v) Napad na selo Koriša 13. 05.1999.
86. Na dan 14. maja 1999. avioni NATO-a su izbacili 10 bombi na selo Koriša na autoputu između Prizrena i Prištine. Oko ovog incidenta izgleda postoji dosta zbrke i izveštaji o činjenicama u vezi s tim se izgleda ne podudaraju. Tokom ovog napada, poginulo je do 87 civila, uglavnom izbeglica, a izgleda da je povredeno oko 60 lica. NATO tvrdi da su primarna meta u ovom napadu bili srpski vojni logor i komandno mesto koji se nalaze blizu sela Koriša. Izgleda da su se izbeglice nalazile blizu napadnutog objekta. Medutim, za razliku od prethodnih slučajeva kada je NATO naknadno tvrdio da je došlo do greške u ciljanju ili njegovim vojnim obaveštajnim izvorima, portparoli NATO-a i dalje tvrde da je ovaj napad bio legitiman. Oni tvrde da je ovo bio legitimni vojni cilj i da su obaveštajne informacije NATO-a identifikovale vojni logor i komandno mesto blizu sela Koriša.
87. Prema zvaničnicima NATO-a, neposredno pred napad, utvrđeno je da je cilj maskiran vojnom kamuflažom. U 23:30 sati, kada je izvršen napad prilikom koga su izbačene dve laserski vođene bombe, pilot je mogao da vidi obrise vozila na zemlji. Deset minuta kasnije, izbačene su još dve laserski vođene bombe i šest gravitacionih bombi. Na konferenciji za štampu 15. maja, NATO je izjavio da je napad nastavljen jer je prethodnim obaveštajnim podacima potvrđena valjanost cilja, a pilot je identifikovao prisustvo vozila. Ni u jednom trenutku nije bilo sumnji, prema portparolima NATO-a, u pogledu valjanosti ovog cilja.
88. Informacija o stavu NATO-a oko bombardovanja Koriše objavljena je na konferenciji za štampu narednog dana, 15. maja. Na ovoj konferenciji, general Jertz je dva puta potvrdio da je po mišljenju NATO-a cilj bio legitiman, pošto su se na lokaciji nalazili vojni objekti:
- “Kao što je spomenuto, to je bio legitimni vojni cilj. Izviđačke i obaveštajne formacije NATO-a su identifikovale vojni logor i komandno mesto na izlazu iz Koriše, uključujući jedan oklopni transporter i 10 artiljerijskih oruda. Naknadni obaveštajni podaci su potvrdili da se ove informacije odnose na važan vojni cilj. Neposredno pred napad, u 23:30 po lokalnom vremenu u četvrtak uveče, istureni oficir za navođenje avijacije iz vazduha identifikovao je cilj, tako da je on, nakon

što su i identifikacioni i napadački sistemi njegovog aviona pozitivno identifikovali cilj kao nešto što je ličilo na ukopane maskirane vojne pozicije, izbacio dve laserski navodene bombe. Otprilike deset minuta kasnije, treći avion je gađao metu sa šest gravitacionih bombi. Na metu je izbačeno ukupno deset bombi.”

Kada je upitan o prisustvu civila na terenu, general Jentz je rekao:

“Za sada mogu da kažem da je pilot prilikom napada morao vizuelno da identifikuje cilj kroz sisteme za napad koji se nalaze u avionu, a znate da je bila noć, tako da je video obrise vozila na zemlji, a pošto se na osnovu prethodnih obaveštajnih podataka radilo o valjanom cilju, on je izvršio napad [...] to je bio legitimni cilj. Od kraja aprila mi smo znali da postoje komandna mesta i vojno naoružanje na tom području i da su stalno korišteni. *Stoga, za pilota koji je izvršio ovaj napad, to je bio legitimni cilj.* Međutim, kada se već nalazi na području cilja radi napada, on je obavezan da proveri da li su svi elementi koje vidi oni koji su mu potrebni da bi izvršio napad. U noći je video obrise vozila i zato mu je odobreno da napadne. Naravno, mora se i to reći, govorimo o noćnim uslovima. Ukoliko neko negde u kući spava, iz perspektive pilota to se neće videti. Međutim, ponavljam, to ne treba pogrešno interpretirati. To je bio vojni objekat koji je korišćen od početka tamošnjeg sukoba i mi smo upotrebili sve svoje izvore za identifikaciju tog cilja kako bi bili sigurni da je to i dalje valjan cilj u trenutku napada.” (Naknadno naglašeni delovi).

Stoga izgleda da je stav NATO-a da je bombardovao legitimni vojni cilj, da nije imao nikakvih saznanja o prisustvu civila, te da civili nisu primećeni neposredno pred napad. I zaista, NATO je izjavio da smatra da su civili bili potpuno uklonjeni sa ovog područja. Ima nekih indicija da su raseljeni kosovski civili bili prisilno koncentrisani u krugu logora u selu Koriša kao živi štit i da bi stoga jugoslovenske vojne snage snosile bar delimičnu odgovornost za tamošnje žrtve.

89. Dostupne informacije u vezi sa ovim incidentom su kontradiktorne. Napad se dogodio usred noći, oko 23:30 sati. Navedeni cilj napada je bio legitimni vojni cilj. Prema NATO-u, preduzete su sve moguće mere predostrožnosti i utvrđeno je da nema civila. Izgleda da je poginuo relativno veliki broj civila. Takođe izgleda da su ovi civili bile izbeglice koje su se vraćale ili osobe koje su vlasti SRJ okupile kao živi štit, ili oboje. Komisija je mišljenja da nema dovoljno pouzdanih podataka koji bi ukazivali da su posada aviona ili starešine na višoj funkciji u komandnom lancu NATO-a počinili zločin koji spada u nadležnost Međunarodnog suda. Prema podacima koji su joj na raspolaganju, Komisija je mišljenja da OTP ne treba da sprovodi istragu u vezi sa bombardovanjem u Koriši.

V Preporuke

90. Komisija je svoj pregled sproveda oslanjajući se u osnovi na javna dokumenta, uključujući izjave koje su davali NATO i zemlje članice NATO-a na konferencijama za štampu, te javne dokumente koje je pripremila SRJ. Uglavnom je polazila od pretpostavke da su izjave za štampu NATO-a i zemalja članica NATO u načelu pouzdane i da su objašnjenja pošteno data. Međutim, Komisija mora da konstatuje da, kada je OTP zatražio da NATO odgovori na konkretna pitanja o konkretnim incidentima, odgovor NATO-a je bio uvijen u opštu terminologiju i nije se odnosio na konkretne incidente. Komisija nije razgovarala sa licima uključenim u rukovođenje kampanjom bombardovanja ili njeno izvođenje. Komisija je takođe dala značajnu težinu činjeničnim tvrdnjama koje je izneo Human Rights Watch, pošto su njegovi istražitelji proveli određeno ograničeno vreme na terenu u

SRJ. Nadalje, Komisija je konstatovala da je Human Rights Watch došao do zaključka da je dvotomni zbornik Ministarstva inostranih poslova SRJ pod nazivom *Zločini NATO-a u Jugoslaviji* uglavnom pouzdan i Komisija se za broj žrtava u određenim incidentima uglavnom oslanjala na ovaj zbornik. Ukoliko bi se prihvatili podaci iz ovog zbornika da je bilo otprilike 495 poginulih civila i 820 ranjenih civila u dokumentovanim incidentima, jednostavno nema dokaza o potrebnoj krivičnoj zasnovanosti optužbi za genocid ili zločine protiv čovečnosti. Nadalje, u pojedinačnim incidentima koje je Komisija razmotrila s posebnom pažnjom (videti pasuse 9 i 48-76), Komisija je procenila da nijedan pojedinačni incident ne opravdava pokretanje istrage od strane OTP. NATO je priznao da su se dogodile greške tokom kampanje bombardovanja. Takođe je možda bilo grešaka u proceni. Izbor određenih ciljeva za napad može biti predmet pravne rasprave. Na osnovu pregleda podataka, međutim, Komisija je mišljenja da nema opravdanja ni za detaljnu istragu o kampanji bombardovanja, niti za istragu pojedinačnih incidenata. U svakom od ovih slučajeva, ili postoji pravna nedorečenost, ili nije verovatno bi se istragom sakupilo dovoljno dokaza koji bi potkrepili optužbe protiv ljudi na visokim položajima ili lica na nižim položajima optuženih za izuzetno okrutne zločine.

91. Na osnovu raspoloživih informacija, Komisija predlaže da OTP ne otvara istragu u vezi sa NATO-vom kampanjom bombardovanja niti o incidentima do kojih je došlo tokom kampanje.